

Každodenná a vedecká interpretácia ľudského konania

I. ÚVOD: OBSAH SKÚSENOSTI A MYLENÉ OBJEKTY

(1) Konštrukty každodenného a vedeckého myslenia

„Ani každodenný rozum ani veda nemôžu postupovať bez toho, aby sa neodklonili od prísneho uvažovania o tom, čo je aktuálne dané v skúsenosti.“ Toto tvrdenie od A. N. Whiteheada je základom jeho analýzy o Organizácii myslenia.^a Dokonca aj vec (*thing*) vnímaná v každodennom živote (*everyday life*) je viac ako len jednoduchá zmyslová predstava (*sense presentation*).^b Je to myslený objekt (*thought object*), konštrukt veľmi zložitej povahy, zahrňujúci nielen špecifické formy časovej následnosti, aby sa mohol konštituovať ako objekt jedného vnemu, napr. videnia,^c a priestorových vzťahov (*space relations*), v ktorých sa konštituuje ako zmyslový objekt (*sense-object*) viacerých zmyslov, povedzme že videnia a hmatu;^d aby sa ukončila konštrukcia mysleného objektu je potrebný aj príspevok od predstavivosti hypotetických zmyslových predstáv.^e Podľa Whiteheada je to práve tento posledný faktor, totiž imaginácia hypotetických zmyslových predstáv, „ktorá je ska-

^a Alfred North Whitehead. *The Organisation of Thought* (London: Williams and Norgate, 1917), teraz čiastočne znovupublikované v *The Aims of Education* (New York: Macmillan, 1929), tiež aj ako „Mentor-Book,“ New York, 1949. Citácia odkazuje na toto vydanie. Prvá citácia tejto štúdie odkazuje na s. 110.

^b Tamtiež, Kapitola 9, „The Anatomy of Some Scientific Ideas, I Facts, II Objects.“

^c Tamtiež, s. 128–131.

^d Tamtiež, s. 131 a 136.

^e Tamtiež, s. 133.

lou, nad ktorou sa týči celá štruktúra každodenného myslenia“^a (*common-sense thinking*), a úsilím reflektujúceho kriticismu je „konštruovať našu zmyslovú predstavu ako aktuálnu realizáciu hypotetického myšlienkového objektu vnemov“.^b Inými slovami, tzv. konkrétne fakty každodenného vnímania (*common-sense perception*) nie sú až tak konkrétne ako sa zdá. Obsahujú už abstrakcie veľmi zložitej povahy a musíme zohľadniť túto situáciu, aby sme sa nedopustili omylu zle lokalizovanej konkrétnosti.^c

Veda má podľa Whiteheada vždy dvojaký cieľ. Po prvé vytvorí teóriu, ktorá sa zhoduje so skúsenosťou, a po druhé podať, aspoň v obrysoch, vysvetlenie každodenných pojmov prírody. Toto vysvetlenie je založené na zachovaní týchto pojmov vo vedeckej teórii harmonizovaného myslenia.^d Pre tieto účely musí fyzika (ktorá je v tomto kontexte jedinou vedou, o ktorú sa Whitehead) vypracovať prostriedky (*devices*), prostredníctvom ktorých myslené objekty každodenného vnímania sú nahradené myslennými objektmi vedy.^e Druhé z nich, ako napr. molekuly, atómy a elektróny stratili všetky kvality, ktoré sú vo forme priamych zmyslových predstáv bezprostredne uchopiteľné v našom vedomí. Vieme o nich len prostredníctvom série udalostí, ktoré ich implicitne obsahujú, avšak prostredníctvom udalostí, ktoré sú reprezentované v našom vedomí zmyslovými predstavami. Týmto spôsobom sa vytvára most medzi plynulou vágnosťou vnemu (*fluid vagueness of senses*) a exaktnou definíciou myslenia.^f

Nie je našim úmyslom skúmať tu krok za krokom dômyselnú metódu, prostredníctvom ktorej Whitehead po-

^a Tamtiež, s. 134.

^b Tamtiež, s. 135.

^c Alfred North Whitehead. *Science and the Modern World* (New York: Macmillan, 1925), znovuvydávané ako „Mentor-Book,“ New York, 1948, od s. 52.

^d *The Aims of Education*, s. 126.

^e Tamtiež, s. 135.

^f Tamtiež, s. 136.

užíva princíp, ktorý som práve stručne naznačil, na analýzu organizovania myslenia, začínajúc od „anatómie vedeckých ideí“ a končiac matematicky formulovanými teóriami modernej fyziky a procedurálnymi pravidlami symbolickej logiky.^a Veľmi sa však zaujímate o základný pohľad Whiteheada, ktorý zdieľa s mnohými ďalšími významnými mysliteľmi našej doby ako napr. s W. Jamesom,^b J. Deweyom,^c H. Bergsonom,^d a E. Husserlom.^e Tento postoj môže byť veľmi zjednodušene vyjadrený nasledovne.

Celé naše poznanie sveta, tak v každodennom ako aj v vedeckom myslení, zahŕňa konštrukty, presnejšie množinu abstrakcií, zovšeobecnení, formalizácií, idealizácií, ktoré sú špecifické pre tú ktorú úroveň vedeckej organizácie. Presnejšie povedané, neexistuje nič také ako čisté a jednoduché fakty. Všetky fakty sú od samého začiatku faktami vyčlenenými z univerzálneho kontextu aktivít našej mysle. Preto sú vždy interpretovanými faktami, totiž buď faktami, na ktoré sa pozeráme ako na vytrhnuté

^a Tamtiež, s. 112–123 a 136–155.

^b William James. *Principles of Psychology*, I, kapitola IX. „The Stream of Thought“, od s. 224, obzvlášť od s. 289.

^c John Dewey. *Logic, The Theory of Inquiry* (New York: Henry Holt, 1938), obzvlášť kapitoly II., IV., VII., XII. A pozrie tiež jeho esej „The Objectivism-Subjectivism of Modern Philosophy“ (1941), teraz publikovaná vo výbere *Problems of Men* (New York: Philosophical Library, 1946), s. 316 a ďalej.

^d Henri Bergson. *Matière et Memoire*, Kapitola I, „La selection des images par la représentation“.

^e Pozri napríklad Edmund Husserl. *Logische Untersuchungen*, II Bd., II, „Die ideale Einheit der Species und die neuen Abstraktionstheorien“, výborne preložené Marvinom Faberom, *The Foundation of Phenomenology* (Harvard, 1943), kap. IX, najmä od s. 251; Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie*, anglický preklad od Boyce Gibsona (London, 1931), Prvá časť; *Formale und Transendentale Logik* (Halle, 1929) §82–§86, §94–§96 a tiež *Erfahrung und Urteil* (Prag, 1939), §6–§10, §16–§24, §41–§43a podobne.

z ich kontextu prostredníctvom umelej abstrakcie, alebo sú faktami branými do úvahy len v ich špecifickom kontexte. V oboch prípadoch nesú so sebou svoj vlastný interpretačný vnútorný a vonkajší horizont. Toto však neznamená, že v každodennom živote alebo vo vede nie sme schopní uchopiť realitu sveta. Znamená to len, že uchopíme len určité jeho aspekty, konkrétne tie, ktoré sú pre nás relevantné, či už nato, aby sme mohli pokračovať v našom každodennom živote, alebo ktoré sú relevantné z hľadiska systému akceptovaných pravidiel procedúr myslenia, ktoré nazývame metódou vedy.

(2) Špecifická štruktúra konštruktov sociálnych vied

Ak sú, podľa tohto názoru, všetky vedecké konštrukty navrhnuté za účelom, aby nahradili konštrukty každodenného myslenia, potom sa stáva zjavným zásadný rozdiel medzi prírodnými a sociálnymi vedami. Je na prírodovedcoch, aby určili, ktorý výsek univerza prírody, ktoré fakty a udalosti v ňom, a ktoré aspekty takýchto faktov a udalostí sú tematicky a interpretačne relevantné pre ich špecifické účely. Tieto fakty a udalosti nie sú vopred ani vybrané (*preselected*) a ani vopred interpretované (*preinterpreted*); neodhaľujú im špecificky vlastné štruktúry relevancie (*intrinsic relevance structures*). Relevantnosť nie je inherentná prírode ako takej, je to výsledok selektívnej a interpretačnej aktivity človeka v prírode alebo človeka pozorujúceho prírodu. Fakty, údaje a udalosti, s ktorými má dočinenia prírodovedec sú len faktami, údajmi a udalosťami v rámci jeho poľa pozorovania. Toto pole ale nemá žiadny „význam“ pre molekuly, atómy a elektróny v tomto poli.

Ale fakty, udalosti a údaje, ktoré má pred sebou sociálny vedec majú úplne odlišnú štruktúru. Jeho pole pozorovania, sociálny svet, je zo svojej podstaty štruktúrovaný. Pre ľudské bytosti žijúce, mysliace a konajúce v tomto poli má špecifickú významovú a relevantnú štruktúru. Tieto bytosti vopred vybrali a interpretovali tento svet prostredníctvom sledu každodenných konštruktov (*common-sense*)

constructs) o realite každodenného života a práve tieto myslené objekty určujú ich správanie, definujú ciele ich konania ako aj prostriedky, ktoré majú k dispozícii, aby tieto ciele dosiahli. Stručne povedané: sú to tieto myslené objekty, ktoré im pomáhajú sa zorientovať v rámci ich prírodného a sociokultúrneho sveta a pomáhajú im v ňom žiť. Myslené objekty konštruované sociálnymi vecami odkazujú na a sú založené na myslených objektoch konštruovaných myslením človeka žijúci svoj každodenný život medzi svojimi blíznymi. Konštrukty používané sociálnym vedcom sú takpovediac konštruktmí druhého rádu, totiž konštruktmí konštruktov urobených aktérmi na sociálnej scéne, ktorých správanie vedec pozoruje a pokúša sa vysvetliť v súlade s procedurálnymi pravidlami svojej vedy.^a

Moderné sociálne vedy čelia vážnej dileme. Jeden myšlienkový prúd má pocit, že existuje zásadný rozdiel medzi štruktúrou sociálneho sveta a sveta prírody. Tento náhľad však vedie k nesprávnemu záveru, že sociálne vedy sú *toto coelo* odlišné od prírodných vied, pohľad, ktorý nezohľadňuje fakt, že určité procedurálne pravidlá týkajúce sa správnej myšlienkovvej organizácie sú spoločné pre všetky empirické vedy. Druhý myšlienkový prúd sa pokúša pozeráť na správanie človeka tým istým spôsobom akým sa prírodovedec pozerá na „správanie“ svojich myslených objektov, považujúc za isté, že metódy prírodných vied (predovšetkým matematickej fyziky), ktoré dosiahli tak veľkolepé výsledky, sú jedinými vedeckými metódami. Tento prúd na druhej strane považuje za isté, že samotné prijatie metód prírodných vied na ustanovenie konštruktov povedie ku spoľahlivému vedeniu o sociálnej realite. Tieto dva predpoklady sú ale vzájomne nezlučiteľné. Ideálne vycibrený a plne rozvinutý behavioristický systém by nás napríklad

^a O pojme procedurálnych pravidiel pozri Felix Kaufmann. *Methodology of the Social Sciences* (New York: Oxford University Press, 1944), obzvlášť kap. III a IV; o rozchádzajúcich sa názoroch na vzťah prírodných a spoločenských vied je viac v kap. X.

veľmi vzdialil od konštruktov, v termínoch ktorých ľudia v realite svojho každodenného života zakúšajú (*experience*) svoje správanie ako aj správanie svojich blízných.

Aby sme prekonali túto ťažkosť potrebujeme zvláštnu metodologickú prostriedku, okrem iného aj konštrukty vzorov racionálneho konania. Pre účely ďalšej analýzy špecifickej povahy myslených objektov sociálnych vied musíme charakterizovať niektoré z tých konštruktov, ktoré ľudia používajú v každodennom živote. Na týchto druhých sú založené vedecké konštrukty.

II. KONŠTRUKTY MYSLENÝCH OBJEKTOV V KAŽDODENNOM MYSLENÍ

(1) Každodenné vedenie jednotlivca o svete je systémom konštruktov v ich typickosti

Pokúsme sa charakterizovať spôsob akým sa úplne bdelý (*wide awake*)^a dospelý človek pozerá na intersubjektívny svet každodenného života v rámci ktorého a na ktorý pôsobí ako človek medzi svojimi blíznymi. Tento svet existoval pred našim narodením a bol zakúšaný inými, našimi predchodcami, ako organizovaný svet. Teraz je nám daný k našej skúsenosti a interpretácii. Každá interpretácia tohto sveta je založená na rezervoáre (*stock*) predchádzajúcich skúseností, aké s ním máme, alebo aké nám ich odovzdali či už rodičia alebo učiteľia, kde tieto skúsenosti vo forme „vedenie po ruke“ („*knowledge at hand*“) fungujú ako referenčné schéma.

Do tohto rezervoáru vedenia po ruke patrí aj naše poznanie, že svet, v ktorom žijeme, je svetom viac alebo menej ohraničených objektov s viac alebo menej konkrétnymi vlastnosťami, svet objektov medzi ktorými sa pohybuje,

^a K presnému významu tohto termínu pozri Alfred Schütz. „On Multiple realities.“ *Philosophy and Phenomenological Research* V, 1954: 537.

ktoré nám kladú odpor a na ktoré môžeme pôsobiť. Avšak žiadny z týchto objektov nie je vnímaný ako izolovaný. Od počiatku je to objekt v horizonte dôvernosti (*familiarity*) a predoboznámennosti (*pre-acquaintanceship*), ktorý – tak ako je daný – sa považuje za samozrejmy (*taken for granted*), až do vytvorenia ďalšieho, i keď hocikedy spochybniteľného rezervoáru vedenia po ruke. Nepochybné predskúsenosti (*pre-experience*) sú však od počiatku po ruke ako *typické*, t.j., ako nesúce zo sebou otvorené horizonty (*open horizons*) anticipovaných podobných skúseností. Napríklad vonkajší svet sa nezakúša ako zoskupenie jedinečných objektov rozptýlených v priestore a čase, ale ako „hory“, „stromy“, „zvieratá“, „blížny“. Nemusel som vidieť írskeho setra, ale ak ho uvidím, potom viem, že je to zvier a obzvlášť pes, vykazujúc všetky známe črty a typické správanie psa a nie, povedzme že mačky. Môžem sa rozumne opýtať „Aký druh psa to je?“. Otázka predpokladá, že odlišnosť tohto jednotlivého psa od ostatných druhov psa, ktoré poznám, vystupuje do popredia a stáva sa spochybniteľnou len odkazom na podobnosť s mojimi nepochybniteľnými skúsenosťami typických psov. Vo viac technickom jazyku Husserla, ktorého analýzu typickosti vo svete každodenného života (*world of daily life*) sme sa pokúšali zhrnúť,^a to, čo sa zakúša v aktuálnej skúsenosti objektu sa aperceptívne presúva (*apperceptively transferred*) na ľubovoľný iný podobný objekt, ktorý je vnímaný iba ako jeho typ. Aktuálna skúsenosť moju anticipáciu typickej zhody s inými objektmi buď potvrdí alebo nepotvrdí. Ak je potvrdená, obsah anticipovaného typu sa zväčší, a zároveň sa typ rozštiepi na podtypy; na strane druhej sa ukáže, že konkrétny reálny objekt má svoje individuálne charakteristiky, ktoré však predsa majú formu typickosti.

^a Edmund Husserl. *Erfahrung und Urteil*, §18–§21 a §82–§85, ako aj Alfred Schütz. „Language, Language Disturbances and the Texture of Consciousness.“ *Social Research* 17, September 1950, obzvl. 384–390.

Môžem, a to sa mi zdá byť veľmi obzvlášť dôležité, typicky apercepovaný objekt vziať ako *exemplár* všeobecného typu a nechať sa viesť týmto pojmom typu, ale v žiadnom prípade *nemusím* premýšľať o konkrétnom psovi ako o exempláre všeobecného pojmu „pes“. „Vo všeobecnosti“ môj írsky seter Rover vykazuje všetky charakteristiky, ktoré implikuje typ „pes“ podľa mojej predchádzajúcej skúsenosti. Ale práve to, čo má spoločné s inými psami ma nezaujímá. Pozerám sa na neho ako na môjho priateľa a spoločníka, ako na bytosť, ktorá je odlišná od všetkých ostatných írskych setrov, s ktorými zdieľa určité typické charakteristiky vzhľadu a správania. Bez zvláštneho motívu nemám dôvod sa pozeráť na Rovera ako na cicavca, na zvieru, na objekt vonkajšieho sveta, i keď viem, že je aj týmto.

V prirodzenom postoji každodenného života (*natural attitude of daily life*) sa teda zaujíname len o určité objekty vystupujúce do popredia vzhľadom k nepochybnému poľu iných, vopred zakúsených objektov, pričom výsledkom selektívnej aktivity našej mysle je určiť, ktoré jednotlivé charakteristiky takéhoto objektu sú individuálne a ktoré sú typické. Všeobecnejšie povedané, zaujíname sa len o niektoré aspekty tohto zvláštneho typizovaného (*typified*) objektu. Tvrdiac o tomto objekte *S*, že má charakteristickú vlastnosť *p* vo forme „*S* je *p*“ je iba zjednodušením, keďže *S*, vzaté tak ako sa mi javí bez akýchkoľvek otázok, je nielen *p*, ale tiež *q* a *r* a mnoho iných vecí. Plnohodnotný výrok by znel „*S* je, okrem iného, ako napr. *q* a *r*, tiež *p*“. Ak vzhľadom na určitý prvok sveta, považovaný za samozrejmy tvrdím, že: „*S* je *p*“, robím to preto, lebo za daných podmienok sa zaujímam o to, že *S* je *p*, pričom nezohľadňujem, že je tiež *q* a *r*, keďže to nie je relevantné.^a

Termíny „záujem“ a „relevantný“, ktoré sme tu práve použili, sú ale len názvami pre celú sériu zložitých problémov, ktorými sa nemôžeme zaoberať v rámci tejto štúdie. Obmedzíme sa preto len na niekoľko poznámok.

^a Pozri literatúru uvedenú v poznámke pod čiarou 19.

Človek sa nachádza v ľubovoľnom okamihu svojho každodenného života v biograficky determinovanej situácii, t.j., v nejakom fyzikálnom a sociokultúrnom prostredí, ako je ním definované,^a v ktorom má svoje miesto a to nielen vzhľadom na fyzický priestor a vonkajší čas, alebo vzhľadom na svoj status a rolu v sociálnom systéme, ale tiež vzhľadom na svoju morálnu a ideologickú pozíciu.^b ¹¹ Povedať, že táto definícia situácie je biograficky determinovaná znamená povedať, že má dejiny; je sedimentáciou všetkých predchádzajúcich skúseností tohto človeka a je organizovaná v habituálnom prechovávaní jeho rezervoáru vedenia po ruke, a ako taká je jeho unikátnym vlastníctvom, teda je daná jemu a len jemu. Táto biograficky determinovaná situácia zahŕňa určité možnosti budúcich praktických alebo teoretických aktivít, ktoré stručne budeme nazývať „účel po ruke“ (*purpose at hand*). Účel po ruke definuje tie prvky medzi všetkými ostatnými prvkami obsiahnutými v tejto situácii, ktoré sú relevantné pre tento účel. Tento systém relevancií potom určuje, z ktorých prvkov treba urobiť substrát zovšeobecňujúcich typizácií, ktoré z týchto črt sa musia vybrať ako charakteristicky typické a ktoré ako jedinečné a individuálne, t.j., ako ďaleko máme preniknúť do otvoreného horizontu typickosti. Ak sa vrátíme k predchádzajúcemu príkladu môžeme povedať, že zmena v mojom účele po ruke a zmena v systéme relevancií, ktorý je s ním spojený, posun „kontextu“; v rámci ktorého je *S* pre mňa zaujímavé, ma môžu podnietiť zaoberať sa tým, že *S* je *q*, zatiaľ čo to, že je aj *p* sa pre mňa stáva irelevantným.

^a Ohľadom termínu „definovať situáciu“ pozri rôzne práce W. I. Thomasa, ktoré sú teraz publikované vo výbere *Social Behavior and Personality, Contributions of W. I. Thomas to Theory and Social Research*, ktoré editoval Edmund H. Volkart (New York: Social Science Research Council, 1951). Pozri tiež register a editorov cenný úvod.

^b Pozri Maurice Merleau-Ponty. *Phénoménologie de la Perception* (Paris, 1945), s. 158.

(2) Intersubjektívny charakter každodenného vedenia a jeho dôsledky

Prvé konštrukty každodenného myslenia v každodennom živote sme však analyzovali tak, akoby svet bol mojim súkromným svetom a akoby sme boli oprávnení nezohľadniť skutočnosť, že je od samého začiatku intersubjektívnym svetom kultúry. Je intersubjektívny, lebo v ňom žijeme ako ľudia medzi ľuďmi, viazaní na nich prostredníctvom spoločného vplyvu a práce, chápaním iných a sme v ňom chápaní inými. Je to svet kultúry, lebo od začiatku je svet každodenného života pre nás univerzom významu (*universe of significance*), t.j., významovou štruktúrou, ktorú musíme interpretovať, aby sme sa v tomto svete zorientovali a naučili sa v ňom žiť. Táto významová štruktúra však má – a týmto sa sféra kultúry odlišuje od sféry prírody – svoj pôvod v a bola ustanovená ľudským konaním, tak našim vlastným, ako aj našich bližných (*fellowmen*), našich súčasníkov (*contemporaries*) ako aj našich predchodcov (*predecessors*). Všetky kultúrne objekty – nástroje, symboly, jazykové systémy, umelecké výtvy, sociálne inštitúcie, atď. – svojim pôvodom a významom spätne poukazujú na aktivitu ľudských subjektov. Z tohto dôvodu sme si vždy vedomí historicity kultúry, s ktorou sa stretávame v tradíciách a zvykoch. Táto historicita sa môže skúmať v jej odkaze na ľudské aktivity, ktorých je sedimentom. Z toho istého dôvodu nemôžem pochopiť kultúrny objekt bez toho, aby som pritom neodkazoval na ľudské aktivity, z ktorých vzniká. Napríklad nerozumiem nástroju bez toho, aby som pritom neodkazoval na účel, za ktorým bol navrhnutý. Podobne nerozumiem znaku alebo symbolu bez toho, aby som vedel, čo zastupuje v mysli človeka, ktorý ho používa, rovnako nerozumiem inštitúcii bez toho, aby som pochopil, čo znamená pre jednotlivcov, ktorí orientujú svoje správanie na jej existenciu. Tu má svoj pôvod tzv. postulát subjektívnej interpretácie sociálnych vied, na ktorý neskôr sústredíme našu pozornosť.

Našou úlohou je ale teraz preskúmať ďalšie konštrukty,

ktoré sa vynárajú v každodennom myslení, ak zohľadníme, že tento svet nie je mojim súkromným svetom ale intersubjektívnym svetom a že preto nie je moje vedenie o ňom mojou súkromnou záležitosťou, ale je od samého začiatku intersubjektívne alebo socializované. Pre naše účely musíme stručne uvažovať tri aspekty problému socializácie vedenia, a to:

(a) reciprocitu perspektív, alebo štruktúrnú socializáciu vedenia;

(b) sociálny pôvod vedenia alebo genetickú socializáciu vedenia;

(c) sociálnu distribúciu vedenia.

(a) Reciprocita perspektív

V prirodzenom postoji každodenného myslenia (*natural attitude of common-sense thinking*) považujem za samozrejmé, že existujú inteligentní blížni. Z toho vyplýva, že objekty sveta sú zásadne prístupné ich vedeniu, totiž sú im buď známe alebo nimi poznateľné. Toto viem a považujem to za nepochybne dané. Ale viem tiež a považujem to za dané, že, presnejšie povedané, ten „istý“ objekt musí znamenať niečo odlišné pre mňa a pre mojich blížnych. Je tomu tak pretože

(i) Ja preto, že som „tu“, som v inej vzdialenosti od a zakúšam iné aspekty ako typické pre objekty, ako on, ktorý je „tam“. Z toho istého dôvodu sú určité objekty mimo môjho dosahu (môjho videnia, sluchu, mojej manipulatívnej sféry, atď.), ale sú v jeho dosahu a naopak.

(ii) Moja biograficky určená situácia, ako aj biograficky určená situácia môjho blížneho, a teda môj a jeho účel po ruke, ako aj môj a jeho systém relevancií, ktorý má svoj pôvod v týchto účeloch, sa musí aspoň v určitom rozsahu odlišovať.

Každodenné myslenie prekonáva v individuálnych perspektívach rozdiely, vyplývajúce z týchto faktorov prostredníctvom dvoch základných idealizácií:

(i) Idealizácia vzájomnej zameniteľnosti stanovísk: Považujem za samozrejmé – a predpokladám, že môj blížny robí to isté – že ak si zamením miesto s ním tak, že jeho „tu“ sa stane mojim, bol by som v tej istej vzdialenosti od vecí a videl by som ich v tej istej typickosti ako aktuálne on; navyše tie isté veci, ktoré sú aktuálne v jeho dosahu, by boli v mojom dosahu. (Všetko toto platí aj naopak.)

(ii) Idealizácia kongruentnosti systémov relevancií: Považujem za samozrejmé, potiaľ pokiaľ nie je daná protievidencia – a predpokladám, že môj blížny robí to isté – že rozdiely v perspektívach, ktoré majú svoj pôvod v mojej a jeho jedinečnej biografickej situácii sú irelevantné pre účely po ruke každého z nás, a že on a ja, že „My“ predpokladáme, že obaja sme si zvolili a interpretovali aktuálne alebo potenciálne spoločné objekty a ich črty identickým spôsobom, alebo aspoň „empiricky“ identickým spôsobom, ktorý je dostatočný pre naše praktické účely.

Je zjavné, že obe idealizácie, idealizácia zameniteľnosti stanovísk a idealizácia kongruentnosti relevancii – spolu ustanovujúce *všeobecnú tézu recipročných perspektív* – sú typizujúcimi konštruktmi objektov myslenia, ktoré nahrádzujú myslené objekty privatívnej skúsenosti tak mojej, ako aj môjho blížneho. Pôsobením týchto konštruktov každodenného myslenia sa predpokladá, že výsek sveta mnou považovaný za samozrejmý je považovaný za samozrejmý aj tebou, mojimi jedinečným blížnym, ba čo viac, že je považovaný za samozrejmý „nami“. Toto „My“ ale nielen že zahrňuje vás a mňa, ale „každého, kto patrí k nám“, totiž každého, koho systém relevancie je obsahovo (dostatočne) konformný s vaším a mojim systémom relevancií. Všeobecná téza o reciprocite perspektív preto vedie k porozumeniu objektov a ich aspektov, ktoré aktuálne poznám ja a ktoré sú potenciálne poznané vami, ako dané vedeniu kohokoľvek iného. Takéto vedenie sa chápe ako objektívne a anonymné, totiž nestranné a nezávislé od definovania situácie mnou a mojimi blížnymi, ako aj od mojich a jeho jedinečných biografických okolností, ako aj od aktuálnych

a potenciálnych účelov po ruke, ktoré sú tu dané.

Termíny „objekty“ a „aspekty objektov“ musíme interpretovať v najširšom zmysle slova ako objekty vedenia, ktoré sa považujú za samozrejmé. Ak ich takto interpretujeme, potom objavíme dôležitosť konštruktov intersubjektívnych myslených objektov, ktoré majú svoj pôvod v štrukturálnej socializácii práve opísaného vedenia a ktorého problému boli skúmané, ale nie dostatočne dôsledne analyzované, významnými sociálnymi vedcami. Čo sa považuje za rovnako známe každým, kto zdieľa náš systém relevancií, je spôsob života, ktorý sa členmi „vlastnej skupiny“ („*in-group*“)^a považuje za dobrý, prirodzený a za ten pravý. Toto je základom mnohých receptov na zaobchádzanie s vecami a s ľuďmi, ktorých cieľom je naučiť sa žiť v typizovaných situáciách, na základe skupinových spôsobov správania sa a mravov, na základe „tradičného správania sa“ v zmysle Max Webera,^b na základe výrokov „je tomu tak“, ktoré sú, napriek ich nekonzistentnostiam, považované „vlastnou skupinou“ za platné,^c stručne povedané, v základe „relatívne prirodzeného aspektu sveta“ (*relative natural aspect of the world*).^d Všetky tieto termíny odkazujú na konštrukty typizovaného vedenia, vykazujúce vysoko socializovanú štruktúru, ktoré nahrádzajú myslené

^a William Graham Sumner. *Folkways. A Study of the Sociological Importance of Manners, Customs, Mores and Morals* (New York: Ginn, 1906).

^b Max Weber. *The Theory of Social and Economic Organization*, preložené A. M. Hendersonom a Talcottom Parsonsom (New York: Oxford University Press, 1947), od s. 115. Pozri tiež Talcott Parsons, *The Structure of Social Action* (New York: McGraw-Hill, 1937), kap. XVI.

^c Robert S. Lynd. *Middletown in Transition* (New York, 1937), Kap. XII a *Knowledge for What?* (Princeton, 1939), s. 38–63.

^d Max Scheler. *Die Wissensformen und die Gesellschaft, Probleme einer Soziologie des Wissens* (Leipzig, 1926), od s. 58. Tiež Howard Becker, Hellmuth Dahlke. „Max Scheler’s Sociology of Knowledge.“ *Philosophy and Phenomenological Research*, II, 1942: 310–322, obzvl. 315.

objekty tak môjho privatívneho vedenia ako aj privatívneho vedenia môjho blížneho o svete, ktorý považujeme za samozrejmý. Toto vedenie však má svoje dejiny, je súčasťou „sociálneho dedičstva“ a toto nás vedie k druhému aspektu problému socializácie vedenia, totiž k jeho genetickej štruktúre.

(b) Sociálny pôvod vedenia

Len veľmi malá časť môjho vedenia o svete má svoj pôvod v mojej osobnej skúsenosti. Väčšia jeho časť je sociálne odvedená, je mi odovzdaná priateľmi, mojimi rodičmi, mojimi učiteľmi a učiteľmi mojich učiteľov. Nie som naučený len definovať okolie (t.j., typické črty relatívne prirodzeného aspektu sveta, ktoré prevláda vo vlastnej skupine, ako nespochybný, ale vždy spochybniteľný úplný súhrn vecí považovaných za dané až do ďalšieho prehodnotenia), ale tiež to, ako sa musia formovať typické konštrukty v zhode so systémom relevancií prijatých z anonymného a jednotného uhlu pohľadu vlastnej skupiny. Tieto konštrukty zahŕňajú spôsoby života, ako sa naučiť žiť v prostredí, účinné predpisy na použitie typických prostriedkov pre dosiahnutie typických cieľov v typických situáciách. Typizujúcim médiom *par excellence*, prostredníctvom ktorého je sociálne odvedené vedenie prenášané, je slovník a syntax každodenného jazyka. Hovorový jazyk každodenného života je primárne jazykom pomenovaných vecí a udalostí, a akékoľvek meno zahrňuje typizáciu a zovšeobecnenie odkazujúce na systém relevancií prevládajúci vo vlastnej lingvistickej skupine, ktorá považuje pomenovanú vec za dostatočne významnú na to, aby preň poskytla samostatný termín. Predvedecký materský jazyk môže byť interpretovaný ako pokladnica hotových, vopred konštituovaných typov a charakteristík, ktoré sú všetky sociálne odvedené a ktoré so sebou nesú otvorený horizont nepreskúmaného obsahu.^a

^a Pozri môj text uvedený v poznámke pod čiarou č. 19, od s. 392.

(c) sociálna distribúcia vedenia

Vedenie je sociálne distribuované. Všeobecná téza o reciprocite perspektív istotne prekonáva problém, že moje aktuálne vedenie je len potenciálnym vedením mojich blízkych a naopak. Ale rezervoár *skutočného* vedenia po ruke sa odlišuje od jednotlivca k jednotlivcovi, a každodenné myslenie tento fakt zohľadňuje. Nielenže to, čo jednotlivec vie sa odlišuje od toho, čo vie jeho sused, ale tiež ako obaja poznajú „tie isté“ fakty. Vedenie má rozmanité stupne jasnosti, rozlíšiteľnosti, presnosti a oboznámenosti. Ak zoberieme ako príklad známe Jamesovo^a rozlíšenie medzi „vedením prostredníctvom oboznámenia sa“ („*knowledge of acquaintance*“) a „vedením o“ („*knowledge-about*“), je zjavné, že o mnohých veciach viem len jednoduchým spôsobom púhej oboznámenosti, zatiaľ čo vy máte vedenie „o“ tom, čo ich robí tým čím sú, a naopak. Som „odborníkom“ v úzkej oblasti a „laikom“ v mnohých iných a takisto aj vy.^b Rezervoár vedenia po ruke každého jednotlivca je v ľubovoľnom okamihu jeho života štruktúrovaný do zón s rôznymi stupňami rozlíšiteľnosti, zreteľnosti a presnosti. Táto štruktúra má svoj pôvod v systéme prevládajúcich relevancií a je preto biograficky determinovaná. Samotné vedenie o týchto individuálnych odlišnostiach je súčasťou každodennej skúsenosti: Viem koho mám, a za akých typických okolností, konzultovať ako „kompetentného“ lekára alebo právnik. Inými slovami, v každodennom živote konštruujem typy poľa oboznámenosti, ako aj typy poľa rozsahu a štruktúry vedenia iného človeka. Týmto konštruovaním predpokladám, že tento človek bude vedený určitými štruktúrami relevancie, ktoré sa vyjadrujú v určitej množine konštantných motívov a vedú k určitému vzoru konania a dokonca spolu určujú jeho osobnosť. Toto tvrdenie

^a William James, l. c. Vol. I, od s. 221.

^b Alfred Schütz. „The Well-Informed Citizen. An Essay on the Social Distribution of Knowledge.“ *Social Research* 13, Dec. 1946: 463–472.

ale anticipuje analýzu každodenných konštruktov vzťahujúcich sa na chápanie našich blízkych, čo je našou nasledujúcou úlohou.^a

(3) Štruktúra sociálneho sveta a jeho typifikácia prostredníctvom konštruktov každodenného myslenia

Ja, ľudská bytosť, narodená do sociálneho sveta a ktorá v ňom žijem svoj každodenný život, ho zakúšam ako vybudovaný okolo miesta, ktoré v ňom mám, ako otvorený mojej interpretácii a konaniu, ale vždy odkazujúci na moju aktuálnu biograficky determinovanú situáciu. Len vzhľadom na mňa nadobúda určitý druh mojich vzťahov s inými špecifický význam, ktorý označujem slovom „My“; len vzhľadom na „Nás“, ktorého stredom som ja, iní vystupujú do popredia ako „Vy“, a vzhľadom na „Vy“, ktoré odkazuje späť na mňa, tretí vystupujú do popredia ako „Oni“. V rozmere času existujú vzhľadom na mňa v mojom aktuálnom biografickom momente „súčasníci“, s ktorými môže byť ustanovená vzájomná súhra konania a reagovania; existujú „predchodcovia“ na ktorých nemôžem pôsobiť, ale ktorých minulé konanie a ich výsledky sú prístupné mojej interpretácii a môžu ovplyvniť moje vlastné konania; a existujú „následníci“, o ktorých nie je možná žiadna skúsenosť, ale vzhľadom na ktorých môžem orien-

^a S výnimkou niektorých ekonómov (napr. F. A. Hayek. „Economics and Knowledge.“ *Economica*, February 1937 a teraz znovuvydané v *Individualism and Economic Order*, Chicago, 1948) nepriťahol problém sociálnej distribúcie poznania pozornosť sociálnych vedcov. Otvára to nové pole pre teoretický a empirický výskum, ktorý by si skutočne zaslúžil meno sociológie poznania, ktoré je teraz rezervované nedobre definovanej disciplíne, ktorá je založená na tom, že berie sociálnu distribúciu poznania ako samozrejmosť. Môžeme len dúfať, že systematický prieskum tohto poľa prinesie významný príspevok k množstvu problémov sociálnych vied, ako napríklad k sociálnej role, k sociálnej stratifikácii, k inštitucionálnemu a organizačnému správaniu, k sociológii zamestnaní a povolání, k prestíži a statusu a podobne.

tovať moje konania vo viac alebo menej nenaplnenom očakávaní. Všetky tieto vzťahy vykazujú najrozmanitejšie formy intímnosti a anonymity, dôvernosti a cudzosti, intenzity a extenzity.^a

V tomto kontexte sa obmedzujeme na vzájomne vzťahy prevládajúce medzi súčasníkmi. Môžeme považovať za samozrejmé, ak sa zaoberáme i naďalej každodennou skúsenosťou, že človek rozumie svojho blížneho a jeho konaniam, a že môže komunikovať s inými, nakoľko predpokladá, že oni rozumejú jeho konaniu; a tiež, že toto vzájomne porozumenie má síce určité hranice, ale postačuje pre mnohé praktické ciele.

Medzi mojimi súčasníkmi sú niektorí, s ktorými pokiaľ vzťah trvá zdieľam nielen spoločný (*community*) čas, ale aj priestor. Z dôvodov terminologickej výhodnosti budeme týchto súčasníkov nazývať „spoločníci“ („*consociates*“) a vzťah, ktorý medzi nimi prevláda, budeme nazývať vzťahom „tvárou v tvár“, pričom tento termín budeme chápať inak ako Cooley^b a jeho nasledovníci. Označujeme tým len čisto formálne aspekty sociálneho vzťahu, ktoré sú rovnako použiteľné na súkromný rozhovor medzi priateľmi ako aj na spoluprítomnosť cudzincov v železničnom vozni.

Zdieľať spoločný priestor znamená, že určitá časť vonkajšieho sveta je rovnako v dosahu každého z partnerov a v jeho rámci tiež objekty spoločného záujmu a relevance. Pre každého z partnerov sú telo druhého, jeho gestá, jeho držanie tela a výrazy tváre bezprostredne pozorovateľné nielen ako veci alebo udalosti vonkajšieho sveta, ale v ich fyziognomickom význame, t.j., ako symptómy myšlienok druhého. Zdieľať spoločný čas – a to znamená nie-

len vonkajší (chronologický) čas, ale aj vnútorný – znamená, že každý partner sa podieľa na prebiehajúcom živote druhého, že v živej prítomnosti môže zachytiť myšlienky druhého tak, ako sú krok za krokom vybudované. Môžu preto navzájom zdieľať anticipácie budúcnosti jeden druhého ako plány, ako nádeje, alebo ako obavy. Stručne povedané, spoločníci sú vzájomne zapojení do biografie jeden druhého; spoločne starnú; žijú, ako to môžeme nazvať, v čistom My-vzťahu.

V takomto vzťahu, nech je akokoľvek pominuteľný a povrchný je druhý uchopený ako jedinečná individualita (i keď len jeden aspekt jeho osobnosti sa stáva zjavným) v jej jedinečnej biografickej situácii (i keď vyjavená len čiastkovo). Vo všetkých iných formách sociálneho vzťahu (a dokonca vo vzťahu spoločníkov, čo sa týka nevyjavených aspektov „ja“ (*self*) druhého) môžeme blížneho uchopiť len prostredníctvom „prispenia imaginácie hypotetickej zmyslovej predstavy“ (narážam tu na Whiteheadov výrok citovaný na začiatku tejto štúdie), t.j., formovaním konštruktu typického spôsobu správania, typického vzoru v základe ležiacich motívov (*typical pattern of underlying motives*), typických postojov určitého typu osobnosti, vzhľadom na ktorý, je druhý a jeho skúmané správanie – kde je toto oboje mimo dosahu môjho pozorovania – sú len prípadmi alebo exemplármi. Nemôžem tu^a rozpracovať úplnú taxonómiu štruktúry sociálneho sveta ako aj rozmanitých foriem typov konštruktov priebehu konania a typov osobností, ktoré potrebujeme na to, aby sme uchopili druhého a jeho správanie. Premýšľajúc o mojom neprítomnom priateľovi A, tvorím ideálny typ jeho osobnosti a správania, založený na mojej minulej skúsenosti o ňom ako mojom spoločníkovi. Keď vkladám list do poštovej schránky očakávam, že mne neznámy človek, nazývaný poštar, bude konať typickým spôsobom, ktorý mi nie je úplne zrozumiteľný a s výsledkom, že môj list dôjde k ad-

^a Alfred Schütz. *Der Sinnhafte Aufbau der Sozialen Welt* (Wien, 1932). Pozri tiež Alfred Stonier, Karl Bode. „A New Approach to the Methodology of the Social Sciences.“ *Economica* (London, Vol. V, November 1937): 406–424, obzvl. od s. 416.

^b Charles H. Cooley. *Social Organization* (New York: Scribner, 1909), Kap. III–V; a Alfred Schütz, „The Homecomer.“ *American Journal of Sociology* 50, March 1945: 371.

^a Pozri poznámku pod čiarou č. 31.

resátovi v typicky rozumnom čase. Bez toho, aby som niekedy stretol Francúza alebo Nemca rozumiem, „prečo sa Francúzsko bojí znovuožbrojenia Nemecka“. Tým, že vyhovujem nejakému pravidlu anglického jazyka nasledujem sociálne potvrdený vzor správania súčasného po anglicky hovoriaceho blížneho, ktorému som sa musel prispôbiť, aby som bol pochopený. Lubovoľné dielo alebo nástroj napokon odkazuje na anonymného blížneho, ktorý ho vytvoril, aby bol použitý inými anonymnými blížnymi na dosiahnutie typických cieľov typickými prostriedkami.

Toto sú len niektoré príklady; sú ale zoradené podľa stupňa narastajúcej anonymity vzťahov medzi zúčastnenými prítomnými a teda aj konštruktov potrebných na uchopenie druhého a jeho správania. Stáva sa zjavným, že nárast anonymity obsahuje pokles úplnosti obsahu. O čo viac je typický konštrukt anonymnejší, o to viac je odpojený od jedinečnosti zúčastneného individuálneho blížneho, o to menej aspektov jeho osobnosti a správania vstupuje do typizácie ako relevantné pre účel po ruke, pre ktorý bol typ konštruovaný. Ak rozlíšime medzi (subjektívnym) osobnými typmi a (objektívnymi) typmi priebehu konania, môžeme povedať, že narastajúca anonymizácia konštruktov vedie k nahradeniu prvých druhými. Predpokladá sa, že v úplnej anonymizácii sú jednotlivci vzájomne nahraditeľní a typ priebehu konania odkazuje na správanie „kohokoľvek“, kto koná spôsobom, ktorý je definovaný konštruktom ako typický.

Ak to zhrnieme, môžeme povedať, že s výnimkou čistého My-vťahu spoločníkov, nemôžeme nikdy uchopiť individuálnu jedinečnosť našich blížnych v ich jedinečnej biografickej situácii. V konštruktoch každodenného myslenia sa nám druhý javí nanajvýš ako čiastočné „ja“ a dokonca do čistého My-vťahu vstupuje len časťou svojej osobnosti. Tento vhlád je dôležitý z viacerých dôvodov. Pomohol Simmelovi^a prekonať dilemu medzi individuálnym

^a Georg Simmel. „Note on the Problem: How is Society

a kolektívnym vedomím, ktorú tak jasne videl Durkheim.^a Je základom Cooleyho teórie o pôvode „ja“ prostredníctvom „efektu odzrkadlenia“ (*looking glass effect*);^b viedla G. H. Meada k jeho dômyselnému pojmu „zovšebecnený druhý“ („*generalized other*“);^c nakoniec je rozhodujúci aj pre vyjasnenie takých pojmov ako „sociálne funkcie“, „sociálna rola“ a v neposlednej rade i pojmu „racionálne konanie“.

Toto je však len polovica príbehu. Moje konštruovanie druhého ako parciálneho „ja“, ako vykonávateľa typických rolí alebo funkcií, má dôsledok v podobe procesu sebatypizácie, ktorý sa uskutočňuje v prípade, ak s ním vstupujem do interakcie. Nie som vtiahnutý do tohto vzťahu celou svojou osobnosťou (*personality*), ale len niektorými jej vrstvami. Tým, že definujem rolu druhého sám prímam nejakú rolu. Tým, že typizujem správanie druhého, typizujem svoje vlastné správanie, ktoré sa vzťahuje na jeho správanie, čím sám seba mením na cestujúceho, spotrebiteľa, daňového poplatníka, čitateľa, diváka, atď. Práve táto sebatypizácia je základom rozlišovania aké robia Wil-

Possible?“ preložený Albionom W. Smallom. *The American Journal of Sociology* XVI, November 1910: 372–391; pozri tiež *The Sociology of Geor Simmel*, preložené, editované a s úvodom napísaným Kurtom H. Wolffom (Glencoe, Ill: The Free Press, 1950), a pozri aj register „Individual and Group.“

^a Výborné predstavenie Durkheimovho pohľadu je v Georges Gurvitch. *La Vocation Actuelle de la Sociologie* (Paris: Presses Universitaires de France, 1950), kap. VI, s. 351–409, pozri tiež Talcott Parsons. *The Structure of Social Action*, kap. X; Emile Benoit-Smullyan. „The Sociologism of Emile Durkheim and his School.“ In Harry Elmer Bernes: *An Introduction to the History of sociology* (University of Chicago Press, Chicago, 1948), s. 499–537; a Robert K. Merton. *Social Theory and Social Structure* (Glencoe, Ill.: The Free Press, 1949), Kap. IV, s. 125–150.

^b Charles H. Cooley. *Human Nature and the Social Order* (revizované vydanie New York, 1922), s. 184.

^c George H. Mead. *Mind, Self, and Society* (Chicago, 1934), s. 152–163.

liam James^a a George H. Mead^b rozlíšenia medzi „Ja“ („I“) a „Mňa“ („Me“) vo vzťahu ku sociálnemu ja (*social self*).

Musíme však mať na pamäti, že konštrukty každodenného myslenia používané na typizáciu druhého ako aj mňa samého, sú v značnom rozsahu sociálne odvodené a sociálne potvrdené. V rámci vlastnej skupiny je prevažná časť osobných typov a typov priebehu konania považovaná za samozrejmu ako množina pravidiel a predpisov, ktoré doposiaľ obstáli v teste a ktoré očakávame, že obstoja aj v budúcnosti dotiaľ, pokiaľ nebude daná protievidencia. Dokonca vzor typických konštruktov je často inštitucionalizovaný ako štandard správania, zaručený tradičnými a zvykovými mravmi a občas špecifickými prostriedkami tzv. spoločenskej kontroly, ako napr. právnym poriadkom.

(4) Typy priebehu konania a osobné typy

Musíme teraz stručne preskúmať vzor konania a sociálnej interakcie, ktorý je základom konštrukcie typov priebehu konania a osobných typov v každodennom myslení.

(a) Konanie, projekt, motív

Termín „konanie“, tak ako sa používa v tejto štúdii, má označovať ľudské konanie vopred navrhnuté aktérom, t.j., správanie založené na vopred sformulovanom projekte. Termín „čin“ („act“) má označovať výsledok tohto prebiehajúceho procesu, t.j., uskutočnené konanie. Konanie môže byť skryté (napr. pokus mentálne vyriešiť nejaký vedecký problém), alebo zjavné, nasmerované do vonkajšieho sveta. Môže sa realizovať prostredníctvom uskutočnenia alebo neuskutočnenia, keďže účelové zdržanie sa konania sa považuje za konanie samo o sebe.

Každé projektovanie pozostáva z anticipácie budúceho

^a William James. *Op. cit.*, Vol. I, Kap. X.

^b George H. Mead. *Op. cit.*, s. 173–175, 196–198, 203; „The Genesis of the Self,“ znovupublikované v *The Philosophy of the Present* (Chicago, 1932), s. 176–195; „What Social Objects Must Psychology Presuppose?“ *Journal of Philosophy* X, 1913: 374–380.

správania prostredníctvom fantazírovania, nie je to však proces prebiehajúceho konania, ale je to fantazírovaný čin – ako keby bol uskutočnený – ktorý je východiskom všetkého projektovania. Musím si predstaviť stav vecí, ktorý chcem uskutočniť mojou budúcou činnosťou, skôr ako môžem načrtnúť jednotlivé kroky takého budúceho konania, ktorého výsledkom bude tento stav vecí. Obrazne povedané, musím mať nejakú myšlienku štruktúry, ktorú chcem vybudovať skôr ako načrtnem podrobný plán. Musím sa teda v mojej fantázii zasadiť do budúcnosti, kedy táto činnosť už bude uskutočnená. Len potom môžem rekonštruovať vo fantázii jednotlivé kroky, ktoré vyvolali tento budúci čin. V tu uvažovanej terminológii to nie budúca činnosť, ale budúci čin, ktorý sa anticipuje v projekte, pričom sa anticipuje v budúcom dokonavom čase, *modo futuri exacti*. Táto časová perspektíva, ktorá je charakteristická pre projekt, má pomerne dôležité dôsledky.

(i) Všetky projekty mojich budúcich činov sú založené na mojom vedení po ruke v čase projektovania. Do tohto vedenia patrí moja skúsenosť z predtým uskutočnených činov, ktoré sú typicky podobné s projektovaným činom. V dôsledku toho každé projektovanie zahrňuje zvláštnu idealizáciu, nazvanú Husserlom idealizáciou „môžem to urobiť znova“ (*I-can-do-it-again*),^a totiž predpoklad, že na to, aby som dosiahol typicky podobný stav vecí, môžem za typicky podobných okolností konať typicky podobným spôsobom ako predtým. Je jasné, že táto idealizácia zahrňuje konštrukciu zvláštno-druhu. Moje vedenie poruke v čase projektovania, presnejšie povedané, musí byť odlišné od môjho vedenia potom, ako som uskutočnil projektovaný čin, ak už nie z iného dôvodu tak preto, že „star-nem“ a minimálne skúsenosti, ktoré som mal, keď som vykonával môj projekt, sa modifikovali prostredníctvom

^a Edmund Husserl. *Formale und Transcendentale Logik. Versuch einer Kritik der Logischen Vernunft* (Halle, 1929), § 74, s. 167; *Er-fahrung und Urteil*, § 24, § 51b.

mojich biografických okolností a zväčšili môj rezervoár skúsenosti. Teda „opakované“ konanie bude niečím iným ako len čírym znova vykonaním. Prvé konanie A' začalo v rámci okolností C' a skutočne spôsobilo stav vecí S'; opakované konanie A'' začína v množine okolností C'' a očakáva sa, že navodí stav vecí S''. C'' sa nevyhnutne bude odlišovať od C', keďže skúsenosť, že A' uspelo v navodení S' patrí do môjho rezervoáru vedenia, ktorý je prvkom C'', zatiaľ čo k môjmu rezervoáru vedenia, ktorý bol prvkom C', patrila len prázdna anticipácia, že by nastalo. Podobne sa S'' bude odlišovať od S' ako A'' od A'. Je tomu tak, nakoľko všetky zložky – C', C'', A', A'', S', S'' – sú takýmito jedinečnými a neopakovateľnými udalosťami. Ale práve tie črty, ktoré ich robia jedinečnými a neopakovateľnými v presnom zmysle tohto slova sú – pre moje každodenné myslenie – pre môj účel po ruke eliminované ako irelevantné. Keď robím idealizáciu „môžem to urobiť znova“ zaujímam sa len o typickosť A, C a S, všetky bez indexu. Konštrukcia pozostáva, obrazne povedané, v potlačení indexov ako irelevantných a toto je zhodou okolností charakteristické pre typifikácie všetkých druhov.

Tento aspekt sa stane obzvlášť dôležitým pre pojem tzv. racionálneho konania. Je zjavné, že v habituálnych a rutinných konaniach každodenného života aplikujeme práve opísanú konštrukciu pri nasledovaní predpisov a skúsenostných pravidiel, ktoré doposiaľ obstáli v teste, ako aj pri spájaní prostriedkov a cieľov bez toho, aby sme mali jasné vedenie „o“ ich reálnom spojení. Dokonca aj v každodennom myslení konštruujeme svet domnele súvisiacich faktov, ktoré sú považované za relevantné pre náš účel poruke.

(ii) Zvláštna časová perspektíva projektu vrhá svetlo na vzťah medzi projektom a motívom. V každodennom jazyku termín „motív“ pokrýva dve množiny pojmov, ktoré treba odlíšiť.

(a) Môžeme povedať, že motívom vraždy bolo získanie peniaze od obete. „Motív“ tu znamená stav vecí, cieľ, na dosiahnutie ktorého sa konanie uskutočnilo. Nazveme

tento druh motívu „aby-motív“ („*in-order-to motive*“). Z pohľadu aktéra táto trieda motívov odkazuje na budúcnosť. Stav vecí, ktorý sa má uskutočniť budúcim konaním a ktorý je fantazírovaný v jeho projekte, je aby-motív na uskutočnenie konania.

(b) Môžeme povedať, že vrah bol motivovaný spáchať svoj čin, keďže vyrastal v tom a v tom prostredí, mal tie a tie skúsenosti z detstva, atď. Táto skupina motívov, ktoré nazveme „(skutočné)^a pretože-motívy“ („(*genuine*) *because-motives*“), odkazuje z pohľadu aktéra na jeho minulé skúsenosti, ktoré určili, že konal tak ako konal. Čo je motivované v konaní spôsobom „pretože“ je samotný projekt konania (napríklad uspokojiť jeho potrebu peňazí zabitím človeka).

Nemôžem tu robiť podrobnejšiu analýzu teórie motívov.^b Treba ale poznamenať, že aktér, ktorý žije v prebiehajúcom procese svojho konania zohľadňuje len aby-motívy svojho konania, t.j., projektované stavy vecí, ktoré sa majú uskutočniť. Len obrátiac sa späť ku svojmu vykonanému činu, alebo ku minulým fázam jeho ešte prebiehajúceho konania, alebo k raz už vytvorenému projektu, ktorý anticipuje čin *modo futuri exacti*, môže aktér retrospektívne uchopiť prečo-motívy, ktoré mu určovali urobiť to, čo si naprojektoval urobiť. Aktér potom ale už nekoná; je pozorovateľom seba samého.

Rozlíšenie medzi dvoma druhmi motívov sa stáva obzvlášť dôležitým pre analýzu ľudskej interakcie ku ktorej teraz pristupujeme.

^a Aby-motívy môžu byť vyjadrené v moderných jazykoch prostredníctvom „pretože“-*viêt*. Skutočné pretože-motívy však nemôžu byť vyjadrené prostredníctvom „aby“-*viêt*. Toto rozlíšenie medzi dvoma možnosťami jazykových výrazov vzťahujúcich sa na aby-motívy, nech je akokoľvek dôležité v inom kontexte, nebudeme ďalej zohľadňovať a termín „pretože-motív“, alebo „pretože-veta“ bude vyhradený výlučne pre skutočný pretože-motív a jeho jazykové vyjadrenie.

^b Pozri poznámku pod čiarou č. 31.

(b) Sociálna interakcia

Akákoľvek forma sociálnej interakcie je založená na práve opísaných konštruktoch, ktoré sa vzťahujú tak na chápanie druhého ako aj na vzory správania vo všeobecnosti. Zoberme si ako príklad interakciu spoločníkov zapojených do kladenia a zodpovedania otázok. Projektujúc svoju otázku anticipujem, že druhý porozumie môjmu konaniu (napríklad, keď vypoviem opytovaciu vetu) ako otázke a že toto porozumenie ho podnieti konať takým spôsobom, že budem môcť rozumieť jeho správaniu ako adekvátnej odpovedi. (Ja kladiem otázku: „Kde je atrament?“ a môj protažok ukáže na stôl.) Aby-motívom môjho konania je získať adekvátnu informáciu. V danej situácii to predpokladá, že porozumenie môjho aby-motívu sa pre môj protažok stane pretože-motívom konania na uskutočnenie konania, totiž poskytnúť informáciu – za predpokladu, že je schopný a ochotný to urobiť, čo predpokladám, že je. Predpokladám, že rozumie po anglicky, že vie, kde sa nachádza atrament, že mi to povie ak to vie, atď. Predpokladám, vyjadriac to vo všeobecnejších termínoch, že bude vedený tými istými typmi motívov, podľa môjho rezervoáru vedenia po ruke, ktorými som bol v minulosti vedený ja a mnohí iní v typicky podobných okolnostiach. Náš príklad ukazuje, že dokonca aj najjednoduchšia interakcia v každodennom živote predpokladá sériu konštruktov každodenného myslenia – v tomto prípade konštrukty anticipovaného správania sa druhého – všetky z nich založené na idealizácii, že aby-motívy aktéra sa stanú pretože-motívami jeho partnera a naopak. Nazveme túto idealizáciu *idealizáciou reciprocity motívov*. Je zjavné, že táto idealizácia závisí od všeobecnej tézy reciprocity perspektív, keďže to znamená, že motívy pripisované druhému sú typicky tie isté ako moje alebo iných za typicky podobných situácií; všetko toto v zhode s mojím pôvodným alebo sociálne odvedeným vedením poruke.

Predpokladajme teraz, že chcem nájsť atrament, aby som si naplnil moje plniace pero, aby som si potom na-

písal žiadosť pre výbor udeľujúci výskumný grant, ktorý – ak mi bude udelený – úplne zmení spôsob môjho života. Ja, aktér (žiadajúci), a len ja viem o mojom pláne získať grant, ktorý je konečným aby-motívom môjho aktuálneho konania, stavom vecí, ktorý sa má navodiť. Pochopiteľne toto sa dá urobiť len postupnosťou krokov (priniesť písacie potreby v mojom dosahu, napísať žiadosť, atď.), z ktorých sa každý spredmetní „konaním“ s jeho špecifickým projektom a jeho špecifickým aby-motívom. Všetky tieto „čiastkové konania“ sú ale len fázami celkového konania a všetky medzikroky v nich materializované sú len prostriedkami na dosiahnutie konečného cieľa, ako je definovaný mojím pôvodným projektom. Je to rozpätie tohto pôvodného projektu, ktoré spája do jednoty reťaz čiastkových projektov. Toto sa stáva úplne zjavným ak zvažíme, že v tejto reťazi súvisiacich čiastkových konaní, navrhnutých na spredmetnenie stavov vecí, ktoré sú len „prostriedkami“ na dosiahnutie projektovaného cieľa, môžu byť určité spojenia nahradené inými prípadne byť úplne vynechané bez akejkoľvek zmeny v pôvodnom projekte. Ak nemôžem nájsť atrament, môžem použiť písací stroj, aby som napísal moju žiadosť.

Inými slovami, len aktér vie, „kde jeho konanie začína a kde končí“, teda kvôli čomu bude vykonané. Je to rozpätie jeho projektu, ktoré určuje jednotku jeho konania. Jeho partner nemá vedenie ani o projektovaní, ktoré predchádza aktérovmu konaniu, ani o kontexte vyššej jednotky, do ktorého je zaradené. Vie len o tom fragmente, ktorý sa mu prejavil, totiž vykonaný čin nim pozorovaný alebo minulé fázy ešte stále prebiehajúceho konania. Ak by sa adresáta mojej otázky opýtala tretia osoba, čo som od neho chcel, odpovedal by, že som chcel vedieť, kde nájdem atrament. To je všetko, čo vie o mojom projektovaní a jeho kontexte a musí sa na to pozeráť ako na samostatnú jednotku konania. Aby „porozumel“ to, čo som ja ako aktér mienil mojím konaním, musel by začať z pozorovaného činu a odtiaľ začať konštruovať môj, v základe ležiaci aby-motív, kvôli kto-

rému som urobil to, čo on pozoroval.

Je teraz jasné že význam nejakého konania je nevyhnutne odlišný (a) pre aktéra; (b) pre jeho partnera, ktorý je s ním zapojený do interakcie a teda s ním má množinu spoločných relevancií a účelov; a (c) pre pozorovateľa, ktorý nie je zapojený do takéhoto vzťahu. Tento fakt vedie k dvom dôležitým dôsledkom. Po prvé, že v každodennom myslení máme len šancu dostatočne porozumieť konaniu druhého pre náš účel po ruke. Po druhé, aby sme zvýšili túto šancu musíme pátrať po význame, ktorý malo konanie pre aktéra. Postulát „subjektívne mieneného zmyslu“, ako znie tento nešťastný termín, nie je teda zvláštnosťou sociológie Max Webera^a alebo metodológie sociálnych vied vo všeobecnosti, ale princípom konštruovania typov priebehu konania v každodennej skúsenosti.

Interpretácia subjektívneho zmyslu je ale možná len prostredníctvom odhalenia motívov, ktoré určujú daný priebeh konania. Odkazujúc typ priebehu konania na typické motívy aktéra uložené v základe dospievame ku konštrukcii osobného typu. Tento môže byť viac alebo menej anonymný a tým aj viac alebo menej zbavený obsahu. V My-vzťahu medzi spoločníkmi priebeh konania inej osoby, jeho motívy (pokiaľ sa stanú zjavnými) môžu byť zdieľané v bezprostrednosti a práve opísané typy budú vykazovať veľmi nízky stupeň anonymity ako aj vysoký stupeň bohatosti obsahu. Konštruujúc typy priebehu konania súčasníkov iných ako spoločníkov, pripisujeme viac alebo menej anonymnému aktérovi množinu domnele nemenných motívov, ktoré riadia jeho konania. Samotná

^a Max Weber. *Op.cit.*, s. 9, 18, 22, 90, obzvl. s. 88: „konanie“ sa má pritom nazývať ľudským správaním [...] keď a pokiaľ konajúci s ním spája subjektívny zmysel. Také 'konanie' sa má ale nazývať sociálnym, ktoré prostredníctvom svojho subjektívneho zmyslu, ktorý mu je pripísaný konajúcim alebo konajúcimi, zohľadňuje správanie druhých a orientuje sa na ňom vo svojom priebehu“. Pozri Talcott Parsons. *Op.cit.*, obzvl. s. 82, 345–47 a 484 ako aj Felix Kaufmann. *Op. cit.*, s. 199.

táto množina je konštruktom typických očakávaní správania sa iného a bola často skúmaná prostredníctvom sociálnej role, sociálnej funkcie alebo inštitucionálneho správania. V každodennom myslení má takýto konštrukt veľký význam pre projektovanie konania, ktoré je orientované na správanie sa mojich súčasníkov (nie spoločníkov). Ich funkcie môžu byť opísané nasledovne:

(1) Považujem za samozrejmé, že moje konanie (povedzme že vloženie ofrankovanej a správne adresovanej obálky do poštovej schránky) podnietilo anonymných bližných (poštárov) vykonať typické konania (preprava pošty) v zhode s typickými aby-motívami (aby splnili svoje profesionálne povinnosti), s výsledkom, že mnou projektovaný stav vecí bude dosiahnutý. (2) Považujem tiež za samozrejmé, že môj konštrukt typu priebehu konania inej osoby korešponduje v podstate s jeho vlastnou sebatypizáciou, a že tejto prislúcha typizovaný konštrukt mojich typických a zdanlivo invariantných motívov prislúchajúcich jeho anonymnému partnerovi. („O komkoľvek, kto vloží dobre ofrankovaný a správne adresovaný list do poštovej schránky sa predpokladá, že zamýšľa, že sa doručí adresátovi v patričnom čase.“) (3) Ba dokonca viac, v mojej vlastnej sebatypizácii, t.j., prijatím role zákazníka poštovej služby, musím projektovať moje konanie takým typickým spôsobom, akým predpokladám, že typický poštový úradník očakáva správanie sa typického zákazníka. Takýto konštrukt vzájomne prepojených vzorov správania sa vynára ako konštrukt vzájomne prepojených aby-motívov a pretože-motívov, ktoré sú zdanlivo nemenné. O čo viac je takýto vzor správania inštitucionalizovaný alebo štandardizovaný, t.j., o čo viac je prostredníctvom zákonov, pravidiel, predpisov, zvykov, návykov, atď., typizovaný sociálne potvrdeným spôsobom, o to väčšia je pravdepodobnosť, že moje vlastné sebatypizované správanie navodí stav vecí, ktorý je mojim cieľom.

(c) Pozorovateľ

Stále ešte musíme charakterizovať špeciálny prípad pozorovateľa, ktorý nie je partnerom v interakčnom vzore. Jeho motívy nie sú prepojené s motívami pozorovaných osôb; je na nich „naladený“, ale nie oni na neho. Inak povedané, pozorovateľ neparticipuje na zložitých zrkadlových odrazoch, prostredníctvom ktorých sa vo vzore interakcie medzi súčasníkmi stávajú aby-motívy aktéra pre partnera pochopiteľnými ako jeho vlastné pretože-motívy a naopak. Práve na tomto fakte sa zakladá tzv. „nezaujatost“ alebo nestrannost pozorovateľa. Nie je zapojený do nádejí a obáv aktérov, či sa budú alebo nebudú navzájom rozumieť a či dosiahnu svoje ciele vzájomným prepojením motívov. Jeho systém relevancií je teda odlišný od systému relevancií zainteresovaných strán a umožňuje mu zároveň vidieť viac alebo menej ako vidia oni. Ale za každej okolnosti sú to len zjavné fragmenty konaní *oboch* partnerov, ktoré sú prístupné jeho pozorovaniu. Pozorovateľ, aby im porozumel, musí použiť svoje vlastné vedenie o typicky podobných vzoroch interakcie v typicky podobných situáciách a musí tiež konštruovať motívy aktérov z toho sektoru priebehu konania, ktorý je prístupný jeho pozorovaniu. Konštrukty pozorovateľa sú preto odlišné od tých, ktoré používajú účastníci v interakcii; ak už nie z iných dôvodov tak preto, že účel pozorovateľa je iný ako sú účely interagujúcich a teda aj systémy relevancie spojené s týmito účelmi sú takisto odlišné. Existuje určitá šanca, i keď pre mnohé praktické účely dostačujúca, že pozorovateľ v každodennom živote môže uchopiť subjektívny význam aktérových činov? Táto šanca rastie so stupňom anonymity a štandardizácie pozorovaného správania. Vedecký pozorovateľ ľudských vzorov vzájomných vzťahov, teda sociálny vedec, musí vypracovať špecifické metódy pre výstavbu svojich konštruktov, aby zaistil, ako sú aplikovateľné pre interpretáciu subjektívneho zmyslu, ktorý majú pozorované činy pre aktérov. Prostriedky o ktoré sa tu predovšetkým zaujímate sú predovšetkým konštrukty tzv. racionálnych

konaní. Uvažujme najprv možný význam termínu „racionálne konanie“ v rámci každodennej skúsenosti každodenného života.

III. RACIONÁLNE KONANIE V RÁMCI KAŽDODENNEJ SKÚSENOSTI

Prirodzený jazyk nerozlišuje ostro medzi zmysluplným, rozumným a racionálnym spôsobom správania. Môžeme povedať, že človek konal zmysluplne, ak jeho motív a priebeh jeho konania je pochopiteľný pre nás, jeho partnerov alebo pozorovateľov. Bude tomu tak, ak sa jeho konanie zhoduje so sociálne uznanou množinou pravidiel a predpisov na zvládnutie typických problémov použitím typických prostriedkov na dosiahnutie typických cieľov. Ak by som sa ja, ak my, ak „ktokoľvek patriaci k nám“ ocitol v typicky podobných okolnostiach, konal by podobným spôsobom. Zmysluplné správanie však nepredpokladá, že aktér je vedený náhľadom do svojich vlastných motívov a do kontextu prostriedkov a cieľov. Výrazná emocionálna reakcia na niekoho, kto niečo zavinil, môže byť zmysluplná a zriecť sa jej by bolo hlúpe. Ak sa konanie zdá byť pre pozorovateľa zmysluplné a okrem toho zdanlivo vyvíera z uváženej voľby spomedzi odlišných priebehov konania, potom ju môžeme nazvať rozumnou, aj keď takéto konanie nasleduje tradičné alebo zvykové vzory, ktoré považuje jednoduché za samozrejmé. Racionálne konanie však predpokladá, že aktér má jasný a zreteľný náhľad^a do cieľov, prostriedkov

^a Tento postulát Leibniza je zjavne základom pojmu racionality používaný mnohými bádateľmi tejto problematiky. Pareto, rozlišujúc medzi logickými a nelogickými konaniami, požaduje, že prvé z nich musia logicky spájať prostriedky s cieľmi nielen z pohľadu subjektu vykonávajúceho činnosť, ale tiež z pohľadu inej osoby, ktorá má rozsiahlejšie vedenie, t.j., vedenie vedca (Vilfredo Pareto. *Trattato de Sociologia Generale*. Anglický preklad pod názvom *The Mind and Society*, editované Arturom Livingstonom.

a sekundárnych výsledkov, čo „zahrňuje racionálne zváženie alternatívnych prostriedkov vzhľadom na cieľ, zváženie vzťahov cieľa k iným možným výsledkom použitia akéhokoľvek z daných prostriedkov a nakoniec zváženie odlišných možných cieľov. Určenie konania, či už v afektívnych alebo tradičných termínoch, je tak nezlučiteľné s týmto typom“.^a

New York: Harcourt Brace and Co., 1935 a 1942, pozri najmä Knihu I, §150). Objektívny a subjektívny účel musí byť identický. Profesor Talcott Parsons (*The Structure of Social Action*, s. 58) rozpracoval podobnú teóriu. Pareto však pripúšťa (§150), že zo subjektívneho pohľadu temer všetky ľudské konania patria do logickej triedy. Profesor Howard Becker (*Though Values to Social Interpretation*, 1950, Duke University Press), s. 23–27 zastáva názor, že konanie možno považovať za účelne racionálne ak je úplne centrovane okolo prostriedkov, ktoré aktér vníma ako adekvátne na dosiahnutie cieľov a ktoré považuje za nedvojzmyselné.

^a Charakterizácia „racionálneho konania“ tu nasleduje Weberovu definíciu jedného z dvoch typov racionálnych konaní, ktoré rozlíšil (op. cit., s. 18), totiž tzv. „*zweckrationales Handeln*“ (Parsonsom preložené ako „rational orientation to a system of discrete ends“). Nezhľadneme tu druhý Weberov typ racionálneho konania, tzv. „*wertrationales Handeln*“ (preložené Parsonsom ako „rational orientation to an absolute value“), keďže rozdiel medzi týmito dvoma typmi môže byť zredukovaný prostredníctvom termínov tejto štúdie na rozdiel medzi dvoma typmi pretože-motívov, vedúcich k projektu konania ako takého. Z „*zweckrationales Handeln*“ vyplýva, že v systéme hierarchických projektov, nazvané v tejto štúdii „plány“, je možné si vybrať z viacerých priebehov konaní a že táto voľba musí byť racionálna; „*wertrationales Handeln*“ si nemôže vybrať medzi viacerými projektmi konania, ktoré sú konajúcemu k dispozícii v systéme jeho plánov. Projekt je považovaný za samozrejmy, k dispozícii sú ale alternatívy na uskutočnenie projektovaného stavu vecí a tieto musia byť určené racionálnou voľbou. Parsons správne poznamenal (1949, s. 115, poznámka 38), že je temer nemožné nájsť anglické termíny pre „*zweckrational*“ a „*wertrational*“, ale opis, ktorý volí na ich preklad, implikuje už jednu interpretáciu Weberovej teórie a zahmlieva dôležitý aspekt: Ani v prípade „*Zweckrationalität*“ sa vopred nepredpokladá systém *diskrétnych* cieľov, ani

Tieto veľmi predbežné definície pre zmysluplné, rozumné a racionálne konania sú sformulované v termínoch každodennej interpretácie konaní iných ľudí v každodennom živote, ale charakteristicky neodkazujú len na rezervoár vedenia považovaný za samozrejmy vo vlastnej skupine, ku ktorej pozorovateľ tohto priebehu konania prislúcha, ale aj na subjektívny pohľad aktéra, t.j., na rezervoár jeho vedenia v čase uskutočnenia tohto konania. Toto zahrňuje viaceré ťažkosti. Po prvé, ako sme už videli, je to naša biografická situácia, ktorá určuje problém poruke a tým aj systémy relevancií v rámci ktorých sú rôzne aspekty sveta konštruované vo forme typov. Rezervoár vedenia aktéra sa preto bude nevyhnutne odlišovať od rezervoára vedenia pozorovateľa. Dokonca ani všeobecná téza o reciprocite perspektív nepostačuje na to, aby tento problém eliminovala, keďže predpokladá, že pozorovaný a pozorovateľ zdieľajú systém relevancií, ktorý je vzhľadom na daný praktický účel čo do svojej štruktúry a obsahu dostatočne homogénny. Ak tomu tak nie je, potom priebeh konania, ktorý je z pohľadu aktéra úplne racionálny, sa môže partnerovi alebo pozorovateľovi javiť ako neracionálny a naopak. Pokusy vyvolať dažd' prostredníctvom daždového tanca ako aj pokusy vyvolať ho prostredníctvom jodidu strieborného sú, subjektívne videné, racionálnym

v prípade „*Wertrationalität*“ sa vopred nepredpokladá absolútna hodnota. (Teóriu samotného Parsona pozri od s. 16 v jeho úvode k Weberovej knihe.)

Pre náš problém je namiesto rozlíšenia dvoch typov racionálneho konania o mnoho dôležitejšie rozlíšenie medzi racionálnymi konaniami oboch typov na strane jednej a tradičnými a afektívnymi konaniami na strane druhej. To isté platí pre modifikácie, ktoré navrhol Howard Becker (op. cit., s. 22) medzi „štyrmi typmi prostriedkov“, ktoré sú nasledované členmi akejkolvek spoločnosti na dosiahnutie svojich cieľov, totiž: (1) účelová racionalita; (2) sankcionovaná racionalita; (3) tradičná neracionalita; (4) afektívna neracionalita. Zatiaľ čo Weber a Parsons zahrňujú ciele do svojho pojmu racionality, Becker hovorí o typoch prostriedkov.

konaním z pohľadu Hopi indiána alebo moderného meteorológa, ale oba by boli považované za neracionálne povzdvime že meteorológom pred dvadsiatimi rokmi.

Po druhé, ak aj ohraničíme naše skúmanie na subjektívny pohľad, musíme zistiť, či existuje rozdiel vo význame termínu „racionálny“ v zmysle rozumný, keď sa aplikuje na moje minulé činy alebo na určenie budúceho priebehu mojich konaní. Na prvý pohľad sa zdá, že rozdiel je značný. Čo som urobil, bolo už urobené a nemôže už byť zrušené, i keď stav vecí spôsobený mojimi konaniami môže byť modifikovaný alebo eliminovaný opačnými krokmi. Vzhľadom na minulé konania nemám možnosť voľby. Hocičo naprázdno očakávané v projekte, ktorý predchádzal moje minulé konanie, bolo alebo nebolo splnené výsledkom môjho konania. Na druhej strane každé budúce konanie je projektované v idealizácii „môžem to urobiť znova“, ktorá obstoí alebo neobstoí v teste.

Podrobnejšie analýzy však ukazujú, že dokonca pri posudzovaní rozumnosti nášho minulého konania vždy odkazujeme na vedenie po ruke v čase projektovania takéhoto konania. Ak retrospektívne zistíme, že sme predtým projektovali ako rozumný priebeh konania za vtedy známych okolností, ktorý zlyhal, môžeme obviňiť samých seba z rozličných chýb: z chyby v úsudku, ak prevládajúce okolnosti boli nesprávne alebo neúplne zistené; alebo z nedostatku predvídavosti, ak sme zlyhali pri predvídaní budúceho vývinu, atď. Nepovieme však, že sme konali nerozumne.

V oboch prípadoch, teda v minulom a budúcom konaní, odkazuje náš súd o rozumnosti na projekt určujúci priebeh konania a ešte presnejšie na voľbu spomedzi viacerých projektov konania, ktoré sú tu zapojené. Ako sme už ukázali v jednej z našich štúdií,^a akékoľvek projektovanie budúceho konania zahrňuje voľbu spomedzi aspoň

^a Alfred Schütz. „Choosing Among Projects of Action.“ *Philosophy and Phenomenological Research* XII (2), December 1951: 161–184.

dvoch priebehov správania, totiž uskutočniť projekt konania alebo sa zriecť jeho uskutočnenia.

Každý z alternatívnych postojov k voľbe musí byť, ako to hovorí Dewey,^a preskúšaný vo fantázii, aby bola možná voľba a rozhodnutie. Ak má toto uvažovanie byť prísne racionálne, potom musí mať aktér jasné a zreteľné vedenie o nasledujúcich prvkoch každého projektovaného priebehu konania, z ktorých si môže zvoliť:

(a) o jednotlivom stave vecí, v rámci ktorého sa jeho projektovanie konanie musí začať. Toto zahrňuje dostatočne presnú definíciu jeho biografickej situácie v prírodnom a sociokultúrnom prostredí;

(b) o stave vecí, ktorý sa má navodiť jeho projektovaným konaním, t.j., o cieľoch konania. Keďže ale neexistuje nič také ako izolovaný projekt alebo cieľ, (všetky moje projekty, dané v mojej mysli v danom čase, sú integrované do systému projektov, nazvaných mojimi plánmi, a všetky moje plány sú integrované do môjho plánu života), neexistujú ani izolované ciele. Sú vzájomne spojené do hierarchického poriadku a dosiahnutie jedného cieľa môže mať vplyv na iné ciele. Preto musím mať jasné a zreteľné vedenie o mieste svojho projektu v rámci hierarchického poriadku svojich plánov (alebo o vzájomných vzťahoch cieľa, ktorý chceme dosiahnuť, s inými cieľmi), o kompatibilitate jedného s druhým a o možných vplyvoch jedného na druhého, stručne povedané: o sekundárnych dôsledkoch môjho budúceho konania, ako to nazýva Max Weber;^b

(c) o rôznych prostriedkoch nevyhnutných na dosiahnutie stanoveného cieľa, o možnosti dostať ich do môjho dosahu, o miere účelnosti ich aplikácie, o možnom použití týchto istých prostriedkov na dosiahnutie iných potenciálnych cieľov, o kompatibilitate zvolených prostriedkov s inými prostriedkami potrebnými na realizáciu iných

^a John Dewey. *Human Nature and Conduct* (Modern Library edition, s. 190).

^b Pozri odkaz u Maxa Webera na s. 21.

projektov.

Ťažkosti výrazne rastú ak aktérov projekt racionálneho konania zahrňa racionálne konanie alebo reakciu blížneho, povedzme že spoločníka. Racionálne projektovanie takéhoto druhu činnosti zahrňuje dostatočne jasné a zreteľné vedenie o východiskovej situácii nielen ako je definovaná mnou, ale tiež ako je definovaná inými. Okrem toho musí existovať dostatočná pravdepodobnosť, že druhý bude prispôsobený mne a bude považovať moje konanie za dostatočne relevantné, aby bol pretože-spôsobom motivovaný mojimi aby-motívami. Ak je tomu tak, potom musí existovať dostatočná šanca, že druhý mi bude rozumieť, a to v prípade racionálneho vzájomného vzťahu znamená, že moje konanie bude racionálne interpretovať ako racionálne a že bude reagovať racionálnym spôsobom. Predpokladať, že druhý tak urobí však znamená na jednej strane, že bude mať jasné a zreteľné vedenie o mojom projekte a o jeho mieste v hierarchii mojich plánov (aspoň pokiaľ mu ich moje zjavné konania vyjavujú) a o systéme relevancii s nimi spojenými; a na strane druhej, že štruktúra a rozsah jeho rezervoáru vedenia po ruke bude v jeho relevantných častiach podstatne podobný s mojím a že jeho a môj systém relevancii, ak sa už nebudú prekrývať, tak budú aspoň čiastočne kongruentné. Ak navyše v mojom projektovaní predpokladám, že reakcia druhého na moje projektované konanie bude racionálna, potom predpokladám, že on, pri projektovaní svojej reakcie, pozná všetky už uvedené elementy (a), (b), (c) svojej reakcie jasným a zreteľným spôsobom. V dôsledku toho, ak projektujem racionálne konanie, ktoré si na svoje uskutočnenie vyžaduje vzájomné prepojenie mojich motívov konania s motívami konania iného (napr. chcem od druhého, aby urobil niečo pre mňa), musím mať prostredníctvom podivného zrkadlového efektu dostatočné vedenie o tom, čo on, môj protajšok, vie (a vie, čo je relevantné pre môj účel po ruke) a kde o tomto vedení predpokladám, že obsahuje dostatočnú oboznámenosť s tým, čo viem ja. Toto je podmienka

ideálnej racionálnej interakcie, keďže bez tohto vzájomného vedenia by som nemohol „racionálne“ projektovať dosiahnutie môjho cieľa prostredníctvom kooperácie alebo reakcie môjho protajšku. Navyše toto vzájomné vedenie musí byť jasné a zreteľné; len číre, viac alebo menej prázdne očakávanie správania sa môjho protajšku nie je postačujúce.

Zdá sa, že za týchto podmienok sa racionálna sociálna interakcia stáva neuskutočniteľnou dokonca aj medzi spoločníkmi. A predsa dostávame rozumné odpovede na rozumné otázky, naše príkazy sú vykonávané, vykonávame vysoko „racionalizované“ aktivity v továrňach, laboratóriách a kanceláriách, spolu hráme šach, stručne povedané, primeraným spôsobom sa zhodneme s našimi blízkymi. Ako je to možné?

Ponúkajú sa dve odlišné odpovede. Po prvé, ak sa jedná o interakciu medzi spoločníkmi, môžeme predpokladať, že vzájomná participácia na prebiehajúcom živote toho druhého, zdieľanie jeho anticipácii, tak charakteristických pre My-vzťahy, ustanovuje predpoklady pre práve analyzovanú racionálnu interakciu. Ale je to práve tento čistý My-vzťah, ktorý je iracionálnym prvkom akéhokoľvek vzájomného vzťahu medzi spoločníkmi. Druhá odpoveď odkazuje nielen na vzájomný vzťah medzi spoločníkmi, ale aj na vzájomný vzťah medzi súčasníkmi vo všeobecnosti. Môžeme vysvetliť racionalitu ľudskej interakcie prostredníctvom faktu, že obaja aktéri orientujú svoje konania podľa určitých štandardov, ktoré sú sociálne potvrdené ako pravidlá správania sa vlastnej skupiny, do ktorej patria: sú to normy, mravy dobrého správania sa, maniere, organizačný rámec poskytnutý pre tú ktorú zvláštnu formu del'by práce, pravidlá šachovej hry, atď. Ale ani pôvod ani dôležitosť sociálne potvrdených štandardov nie sú „racionálne“ porozumené. Tieto štandardy môžu byť tradične alebo habituálne prijaté za samozrejme a z hľadiska zmyslu našich predchádzajúcich definícií bude správanie tohto druhu zmysluplné či dokonca rozumné, nie ale nevyhnutne ra-

cionálne. V každom prípade nebude „ideálne“ racionálne, t.j., nebude vyhovovať všetkým požiadavkám formulovaným pri analýze tohto pojmu.

Dochádzame teda k záveru, že „racionálne konanie“ na úrovni každodenného myslenia je vždy konaním v rámci nespochybňovaného a neurčeného rámca konštruktov typickostí situácie, motívov, prostriedkov a cieľov, priebehov konaní a osobností tak zapojených ako aj predpokladaných ako samozrejmé. Nie sú však predpokladané ako samozrejmé len aktérom, ale aj blíznymi. Z tohto rámca konštruktov, ktorý tvorí ich neurčený horizont, vystupujú do popredia len jednotlivé skupiny prvkov, ktoré sú jasne a zreteľne určiteľné. Na tieto prvky odkazuje každodenný pojem racionality. Môžeme teda povedať, že konanie je na tejto úrovni nanajvýš len čiastočne racionálne a že racionalita má mnoho stupňov. Napríklad náš predpoklad, že náš blízky človek, ktorý je zapojený s nami do vzoru interakcie, pozná racionálne prvky tohto vzťahu, nikdy nedosiahne „empirickú istotu“ (totiž istotu „až do ďalšieho“ alebo „istotu až do nájdenia protievidencie“),^a ale bude mať charakter plauzibility, t.j., subjektívnej pravdepodobnosti (na rozdiel od matematickej pravdepodobnosti). Musíme vždy „riskovať“ a „vystavovať sa rizikám“, a táto situácia je vyjadrená našimi nádejami a obavami, ktoré sú, čo sa týka výsledku našej projektovanej interakcie, len subjektívnymi dôsledkami našej základnej neistoty.

Istotne, o čo štandardizovanejší je prevládajúci vzor konania, o to je anonymnejší, o to väčšia je subjektívna šanca konformity a tým aj úspechu intersubjektívneho správania sa. Avšak – a toto je paradox racionality na každodennej úrovni – o čo štandardizovanejší je tento vzor, o to menej sa v základe ležiace prvky stávajú analyzovateľnými každodenným myslením v termínoch racionálneho nahliadnutia.

Všetko toto odkazuje na kritérium racionality ako apli-

^a Edmund Husserl. *Erfahrung und Urteil*, časť 77, s. 370.

kovateľnému na myslenie každodenného života a jeho konštrukty. Len na úrovni modelov interakčných vzorov, konštruovanými sociálnymi vedcami v zhode s metódami jeho vedy, nadobúda pojem racionality svoj úplný význam. Aby sme to objasnili, musíme najprv preskúmať základné charakteristiky takýchto vedeckých konštruktov a ich vzťah k „realite“ sociálneho sveta, ako sa táto realita prezentuje každodennému mysleniu každodenného života.

IV. KONŠTRUOVANIE MYSLENÝCH OBJEKTOV SOCIÁLNYMI VEDAMI

(1) Postulát subjektívnej interpretácie

Iste nebude medzi sociálnymi vedcami spor o tom, že objektom sociálnych vied je ľudské správanie, jeho forma, organizácia a jeho výtvory. Existujú však odlišné názory o tom, či by sa toto správanie malo skúmať tým istým spôsobom ako prírodovedec skúma svoj objekt, alebo či cieľom sociálnych vied je vysvetlenie „sociálnej reality“ ako je zakúšaná človekom žijúci svoj každodenný život v rámci sociálneho sveta. Úvodná časť tejto štúdie sa pokúšala ukázať, že tieto dva princípy sú vzájomne nekompatibilné. Na nasledujúcich stránkach zaujmeme stanovisko, že sociálne vedy majú dočinenia s ľudským správaním a jeho každodennou interpretáciou v sociálnej realite, pričom zahrnieme analýzu celého systému projektov a motívov, relevancii a konštruktov, s ktorými sme sa zaoberali v predchádzajúcich častiach tejto štúdie. Takáto analýza nevyhnutne odkazuje na subjektívny pohľad, totiž na interpretáciu konania a situácií v termínoch aktéra. Keďže tento postulát subjektívnej interpretácie je, ako sme už videli, všeobecným princípom konštruovania typov priebehu konania v každodennej skúsenosti, akákoľvek sociálna veda usilujúca sa o uchopenie sociálnej reality, musí prijať tento princíp.

Na prvý pohľad sa však zdá, že toto tvrdenie protirečí dobre ustanoveným metódam dokonca aj v najvyspelejš-

ších sociálnych vedách. Zoberme si ako príklad modernú ekonomickú teóriu. Nie je to „správanie sa cien“ skôr ako správanie sa človeka v trhovej situácii, čo skúma ekonóm? Nie je to „tvar krivky dopytu“ skôr ako očakávania ekonomických subjektov symbolizované týmito krivkami? Neskúma ekonóm aktuálne témy ako „úspory“, „kapitál“, „obchodný cyklus“, „mzdy“, „nezamestnanosť“, „náso-bičky“ a „monopol“ tak, ako keby tieto fenomény boli nezávislé od akejkoľvek aktivity ekonomických subjektov – ba čo viac – bez toho, aby vstupoval do subjektívnej štruktúry zmyslu, ktorú tieto aktivity môžu pre ne mať? Vzhľadom na výsledky modernej ekonomickej teórie by bolo nezmyselným popierať, že abstraktná pojmová schéma sa dá úspešne použiť na riešenie mnohých problémov. Podobné príklady by sa mohli dať z oblasti akejkoľvek inej sociálnej vedy. Bližšie skúmanie však odhaľuje, že táto abstraktná pojmová schéma nie je ničím iným ako určitým typom intelektuálnej skratky a že v základe ležiace subjektívne prvky sa buď považujú za samozrejmé, alebo sa považujú za irelevantné vzhľadom na vedecký účel po ruke – skúmaný problém – a preto sa nezohľadňujú. Správne pochopený postulát subjektívnej interpretácie, aplikovaný na ekonomickú teóriu a iné sociálne vedy, znamená len, že vždy *môžeme* – a pre niektoré účely aj *musíme* – odkazovať na aktivity subjektov v rámci sociálneho sveta a na ich interpretáciu aktérmi v termínoch systémov projektov, disponibilných prostriedkov, motívov, relevancií, atď.^a

Ak je ale toto pravda, potom musíme zodpovedať dve otázky. Po prvé sme v predchádzajúcej analýze videli, že subjektívny zmysel konania je pre aktéra jedinečný a individuálny, nakoľko má svoj pôvod v jedinečnej a individuálnej biografickej situácii aktéra. Ako ale je potom možné vedecky uchopiť subjektívny zmysel? Po druhé kontext

zmyslu akéhokoľvek systému vedeckého poznania je objektívnym vedením, ktoré je ale rovnako prístupné všetkým jeho vedeckým spolupracovníkom a podlieha ich kontrole, čo znamená, že môže byť nimi verifikované, zavrhnuté, alebo falzifikované. Ako je teda možné uchopiť subjektívne štruktúry zmyslu systémom objektívneho vedenia? Nie je to paradox?

Obe otázky sa dajú uspokojivo zodpovedať prostredníctvom niekoľkých jednoduchých úvah. Čo sa týka prvej otázky dozvedeli sme sa od Whiteheada, že všetky vedy musia konštruovať svoje vlastné myslené objekty, ktoré nahradia myslené objekty každodenného myslenia.^a Myslené objekty konštruované sociálnymi vedami neodkazujú na jedinečné akty jednotlivcov, ktoré sa objavujú sa v jedinečných situáciách. Prostredníctvom zvláštnych metodologických prostriedkov, ktoré čoskoro opíšeme, nahrádza sociálny vedec myslené objekty každodenného myslenia vzťahujúce sa na jedinečné udalosti a javy konštruovaním modelu časti sociálneho sveta, v ktorej sa objavujú len tie typizované udalosti, ktoré sú relevantné pre partiálny problém skúmaný vedcom. Všetky ostatné udalosti v rámci sociálneho sveta sa považujú za irelevantné, sú to „náhodné“ údaje, ktoré sa musia za pomoci metodologických prostriedkov považovať za nespochybniteľné, napr. prostredníctvom predpokladu, že „všetky ostatné veci sú si rovnocenné“ („*ceteris paribus*“).^b Napriek tomu je však možné konštruovať model časti sociálneho sveta pozostávajúci z typických ľudských interakcií a analyzovať tieto typické interakčné vzory čo do zmyslu, ktorý môžu mať pre tie osobné typy aktérov, ktorí sa považujú za pôvodcov takýchto konaní.

Druhá otázka sa musí skúmať ešte podrobnejšie. Skutočne špecifickým problémom sociálnych vied je vypraco-

^a Ludwig Von Mises nazýval svoj „*Treatise on Economics*“ oprávnene *Human Action* (New Haven, 1949). Pozri tiež F. A. Hayek. *The Counter-Revolution of Science*. Glencoe, 1952, s. 25–36.

^a Pozri vyššie, s. 3.

^b O tejto teórii pozri Felix Kaufmann. *Op. cit.*, s. 84 a 213 a o teórii „vedeckej situácie“ s. 52 a 251.

vane metodologických postupov na dosiahnutie objektívneho a overiteľného vedenia o subjektívnych štruktúrach zmyslu. Aby sme toto objasnili, musíme stručne preskúmať zvláštny postoj vedca ku sociálnemu svetu.

(2) Sociálny vedec ako nezúčastnený pozorovateľ

Tento postoj sociálneho vedca je len postojom čisto nezúčastneného pozorovateľa sociálneho sveta. Nie je zapojený do pozorovanej situácie, o ktorú má nie praktický, ale len kognitívny záujem. Nie je dejiskom jeho aktivít, ale len objektom jeho kontemplácie. Nepôsobí v nej ako vitálne zainteresovaný na výsledku svojich konaní, nádejajúc sa alebo sa obávajúc ich možných dôsledkov, ale sa na ňu pozerá s tou istou pokojnou myslou, s ktorou prírodný vedec pozerá na javy vo svojom laboratóriu.

Slová opatrnosti sú tu na mieste, aby sme sa vyhli možným nedorozumeniam. Vo svojom každodennom živote sociálny vedec pochopiteľne zostáva ľudskou bytosťou, človekom žijúcim medzi svojimi blízkymi, na ktorých sa rôznymi spôsobmi vzťahuje. Takisto samotná vedecká aktivita sa odohráva v rámci tradície sociálne odvodeného vedenia (*socially derived knowledge*), je založené na kooperácii s inými vedcami, vyžaduje vzájomnú dosvedčenie a kritiku a môže byť komunikovaná len prostredníctvom sociálnej interakcie. Ale pokiaľ je vedecká aktivita sociálne založená, je jednou spomedzi viacerých aktivít, ktoré sa odohrávajú v sociálnom svete. Zaoberať sa vedou a vedeckými záležitosťami v rámci sociálneho sveta je jedna vec, ale špecifický vedecký postoj, ktorý musí vedec zaujať vzhľadom na svoj objekt je iná vec. Práve túto druhú navrhujeme skúmať v nasledujúcej časti.

Naša analýza každodennej interpretácie sociálneho sveta každodenného života ukázala, ako biografická situácia človeka s prirodzeným postojom určuje v ľubovoľnom okamihu jeho účel po ruke. Systém relevancií s nim spojený vyberá jednotlivé objekty a jednotlivé typické aspekty týchto objektov ako vystupujúce do popredia vzhľadom na

nespochybné pozadie vecí, ktoré sú považované za samozrejme. Človek v každodennom živote sa považuje za stred sociálneho sveta, ktorý zoskupuje okolo seba vo vrstvách s odlišnou úrovňou intímnosti a anonymity. Svojím rozhodnutím zaujať nezaujatý postoj vedeckého pozorovateľa – v našom jazyku: ustanovením životného plánu pre vedeckú prácu – sa sociálny vedec dištancuje od svojej biografickej situácie každodenného života v rámci sociálneho sveta. Čo sa považuje za samozrejme v biografickej situácii každodenného života sa pre vedca môže stať problematickým a naopak; čo sa na jednej rovine zdá byť maximálne relevantné, sa na inej rovine môže stať úplne irelevantným. Stred orientácie sa radikálne posunul a takisto sa posunula aj hierarchia plánov a projektov. Svojím rozhodnutím vykonať svoj plán pre vedeckú prácu, riadenú nezainteresovaným hľadaním pravdy v zhode s vopred ustanovenými pravidlami nazvanými „vedecká metóda“, vedec vstúpil do poľa už vopred organizovaného vedenia, nazvaného celok vedy.^a Musí buď akceptovať to, čo považujú iní vedci za ustanovené vedenie, alebo musí „ukázať príčiny“ pre ktoré ho nemôže akceptovať. Len v tomto rámci si môže vybrať svoj špecifický vedecký problém a urobiť svoje vedecké rozhodnutia. Tento rámec ustanovuje jeho „bytie vo vedeckej situácii“, ktoré nahrádza jeho biografickú situáciu ako ľudskej bytosti vo svete. Je to teda už raz ustanovený vedecký problém, ktorý jediný určuje čo na jeho riešenie je a čo nie je relevantné, a tým určuje aj čo sa musí skúmať a čo sa môže považovať za samozrejme ako „údaj“ a určuje nakoniec úroveň výskumu v najširšom zmysle slova, t.j., abstrakcie, zovšeobecnenia, formalizácie, idealizácie, stručne povedané: konštrukty požadované a prípustné na to, aby sa problém považoval za vyriešený. Inými slovami, vedecký problém je „locus“ (centrum) všetkých možných konštruktov relevantných na jeho riešenie. Pritom každý konštrukt nesie so sebou – aby sme si požičali termín z ma-

^a Tamtiež, s. 42 a 232.

tematiky – index odkazujúci na problém, kvôli ktorému bol vytvorený. Z tohto vyplýva, že akýkoľvek posun skúmaného problému ako aj úrovne bádania, zahrňuje tak modifikáciu štruktúr relevancie ako aj modifikáciu konštruktov formovaných na riešenie iného problému na inej úrovni; veľký počet nedorozumení a sporov, obzvlášť v sociálnych vedách, má svoj pôvod práve v nezohľadnení tohto faktu.

(3) Odlišnosti medzi každodennými a vedeckými konštruktmi vzorov konania

Uvažujme veľmi stručne (a veľmi neúplne) o niektorých významnejších rozdieloch medzi každodennými konštruktmi a vedeckými konštruktmi interakčných vzorov, ktoré majú svoj pôvod v prechode od biograficky determinovanej situácie k vedeckej situácii. Každodenné konštrukty sú formované z pozície „tu“ vo svete, ktorá určuje predpokladanú reciprocitu perspektív pričom tieto konštrukty považujú za samozrejmy rezervoár sociálne odvodného a sociálne potvrdeného vedenia. Sociálna distribúcia vedenia určuje špecifickú štruktúru typizujúceho konštrukt, napríklad čo sa týka stupňa anonymity osobných rolí, štandardizácie vzorov priebehu konania a predpokladanej konštantnosti motívov. Avšak táto sociálna distribúcia sama závisí od heterogénneho zloženia rezervoáru vedenia po ruke, ktoré je samo prvkom každodennej skúsenosti. Pojmy ako „My“, „Vy“, „Oni“, „vlastná skupina“, „cudzí skupina“ („*out-group*“), spoločníci, súčasníci, predchodcovia a následníci (každý so zvláštnou štruktúrou dôvernosti a anonymity) sú aspoň implikované každodennými typizáciami, či dokonca sú pre ne spolukonštitutívne. Všetko toto platí nielen pre účastníkov vo vzore sociálneho konania, ale aj pre púheho pozorovateľa takejto interakcie, ktorý stále robí svoje pozorovania zo svojej biografickej situácie v rámci sociálneho sveta. Rozdiel medzi nimi je len ten, že účastník vzoru interakcie, vedený idealizáciou reciprocitu motívov, predpokladá o svojich motívoch, že sú prepojené s motívmi jeho partnera,

zatiaľ čo pozorovateľovi sú prístupné len fragmenty aktérovho konania. Obaja však, účastník aj pozorovateľ, konštruujú svoje každodenné konštrukty vzhľadom na svoju biografickú situáciu. V oboch prípadoch majú tieto konštrukty špecifické miesto v reťazci motívov, ktoré majú svoj pôvod v biograficky determinovanej hierarchii plánov ich konštruktéra.

Úplne inú povahu majú konštrukty ľudských interakčných vzorov, ktoré konštruuje sociálny vedec. Sociálny vedec nemá v rámci sociálneho sveta žiadne „Tu“, alebo, presnejšie povedané, považuje svoju pozíciu v systéme a systém relevancii s ňou spojený pre svoju vedeckú činnosť za irelevantný. Jeho rezervoár vedenia po ruke je celok jeho vedy a musí ho považovať za samozrejmy – čo znamená v tomto kontexte: ako vedecky zaistený – pokiaľ explicitne nezdôvodní, prečo to nemôže urobiť. Do tohto celku vedy patria tiež procedurálne pravidlá, ktoré obstáli v testoch, totiž metódy jeho vedy, vrátane metód formovania konštruktov vedecky správnym spôsobom. Tento rezervoár vedenia je inej povahy ako to vedenie, ktoré má po ruke človek v každodennom živote. Istotne, vykazuje takisto rôzne stupne rozlíšiteľnosti a zreteľnosti. Ale táto štruktúracia bude závisieť od vedenia o vyriešených problémoch, o ich ešte stále skrytých dôsledkoch a o otvorenom horizonte iných, ešte neformulovaných problémov. Vedec považuje za samozrejme to, čo definuje ako údaj a toto nezávisí od presvedčení prijatých akoukoľvek vlastnou skupinou vo svete každodenného života.^a Raz ustanovený vedecký problém sám určuje štruktúru relevancie.

Keďže vedec nemá žiadne „Tu“ v sociálnom svete, neorganizuje tento svet vo vrstvách okolo seba ako stred. Nemôže nikdy vstúpiť ako spoločník do nejakého interakčného vzoru s jedným z aktérov na sociálnej scéne bez toho, aby aspoň dočasne, neopustil svoj vedecký postoj. Zúčast-

^a Úmyselne sme tu nezohľadnili problém tzv. sociológie vedenia, ktorý je tu daný.

nený pozorovateľ alebo terénny pracovník ustanovuje kontakt so skúmanou skupinou ako človek medzi blíznymi. Len jeho systém relevancií, ktorý slúži ako schéma jeho výberu a interpretácie, je určený vedeckým postojom, ktorý je dočasne opustený, aby sa znova zaujal.

Tým, že sociálny vedec zaujme vedecký postoj pozoruje ľudské interakčné vzory alebo ich výsledky, pokiaľ sú dostupné jeho pozorovaniu a otvorené jeho interpretácii. Tieto interakčné vzory, pokiaľ sa nechce zriecť akejkoľvek nádeje uchopiť „sociálnu realitu“, však musí interpretovať v termínoch ich subjektívnych štruktúr zmyslu.

Aby vyhovel tomuto postulátu, postupuje vedecký pozorovateľ podobným spôsobom ako pozorovateľ sociálneho interakčného vzoru vo svete každodenného života, i keď je vedený úplne iným systémom relevancie.

(4) Vedecký model sociálneho sveta^a

Vedecký pozorovateľ začína konštruovať typické vzory priebehu konaní korešpondujúce pozorovaným udalostiam. Potom s týmito vzormi priebehu konaní koordinuje osobný typ, totiž model aktéra, ktorého si predstavuje ako obdareného vedomím. Je to však vedomie ohraničené tak, aby neobsahovalo nič iné ako prvky relevantné na vykonanie pozorovaných vzorov priebehov konaní a preto aj relevantných pre vedcom skúmaný problém. Pripisuje teda tomuto fiktívnemu vedomiu množinu aby-motívov, ktoré korešpondujú cieľom pozorovaných vzorov priebehov správania a typickým pretože-motívom, na ktorých sú založené aby-motívy. O oboch typoch motívoch sa predpokladá, že sú v mysli modelu imaginárneho aktéra invariantné.

Tieto modely aktérov však nie sú ľudskými bytosťami žijúcimi v svojej biografickej situácii v sociálnom svete každodenného života. Presnejšie povedané, nemajú žiadnu bi-

ografiu či históriu a situácia do ktorej sú umiestnené nie je nimi definovaná, ale definovaná ich tvorcom, sociálnym vedcom. Vytvoril tieto bábky či homonkuli, aby s nimi pre svoje účely manipuloval. Vedec im imputuje zdanlivé vedomie konštruované takým spôsobom, že im priradený rezervoár vedenia po ruke (vrátane priradenej množiny invariantných motívov) by urobil každé konanie, ktoré v ňom majú svoj pôvod, subjektívne zrozumiteľným za predpokladu, že by toto konania boli uskutočnené reálnymi aktérmi v sociálnom svete. Ale ani bábka ani jej umelé vedomie nie sú vystavené ontologickým podmienkam ľudských bytostí. Homonkulus sa nikdy nenarodil, nerastie a ani nezomrie. Nemá žiadne nádeje a obavy; nepozná strach ako hlavný motív všetkých svojich činov. Nie je slobodný v tom zmysle, že jeho konanie môže prekročiť hranice predurčené jeho stvoriteľom – sociálnym vedcom. Nemôže mať preto iné konflikty záujmov a motívov ako tie, ktoré mu imputoval sociálny vedec. Nemôže sa myliť, ak myliť sa nie je jeho typickým osudom. Nemôže si voliť, s výnimkou alternatív, ktoré mu predložil sociálny vedec, aby si z nich volil. Zatiaľ čo človek, ako to jasne videl Simmel,^a vstupuje do akéhokoľvek sociálneho vzťahu len časťou svojho „ja“ a je súčasne v rámci tohto vzťahu ako aj mimo neho, homonkulus umiestnený do určitého sociálneho vzťahu je do neho začlenený v jeho celosti. Nie je ničím iným ako pôvodcom jeho typických funkcií, keďže umelé vedomie, ktoré mu je imputované, obsahuje len tie elementy, ktoré sú nevyhnutné na to, aby sa táto funkcia stala subjektívne zmysluplnou.

Stručne preskúmame niektoré z dôsledkov tejto všeobecnej charakterizácie. Homonkulus je vybavený systémom relevancií, ktoré majú svoj pôvod vo vedeckom probléme jeho tvorcu a nie vo zvláštnej, biograficky určenej situácii aktéra vo svete. Vedec určuje čo je „Tu“ a „Tam“ pre jeho bábku, čo je v jej dosahu, čo je pre ňu „My“, „Vy“

^a K tejto časti pozri viac v literatúre v poznámke č. 31 a 43 a Alfred Schütz. „The Problem of Rationality in the Social World.“ *Economica* X, May 1943: 130–149.

^a Pozri poznámku pod čiarou č. 34.

a „Oni“. Vedec určuje rezervoár vedenia, ktorý má zdanlivo po ruke. Toto vedenie nie je sociálne odvodené a, pokiaľ nie je na to špeciálne určené, neodkazuje na sociálne potvrdenie. Systém relevancie, ktorý sa vzťahuje k skúmanému vedeckému problému tiež určuje jeho vnútornú štruktúru, totiž prvky „o“ ktorých sa predpokladá, že homonkulus má vedenie, tie o ktorých má len púhe vedenie oboznámenosťou a tie, ktoré považuje za samozrejmé. Týmto je určené, čo sa predpokladá, že je mu známe, čo je anonymné a na akej úrovni skúsenosti sa uskutočňuje typizácia mu pripisovaného sveta.

Ak sa takýto model aktéra považuje za spojený a vzájomne pôsobiaci s inými – ktorí sú takisto homonkulami – potom je všeobecná téza o reciprocite perspektív, ich spojenie a tým aj korešpondencia motívov takisto určená tvorcom. Priebeh konaní a osobné typy zdanlivo formulované bábkou jeho partnera, vrátane definície ich systémov relevancií, rolí, motívov, nemajú charakter čistej náhody, ktorá bude alebo nebude naplnená nasledujúcimi udalosťami. Homonkulus je zbavený rovnako prázdnych očakávaní reakcií druhého na jeho vlastné reakcie, ako aj sebatypizácií. Nezaujímá inú rolu ako tú, ktorá mu je pripísaná režisérom bábkového predstavenia, ktoré nazývame „model sociálneho sveta“. Je to sociálny vedec, kto určuje scénu, rozdeľuje role, kto dáva pokyny, kto určuje, kedy „konanie“ začína a kedy končí, teda je tým, kto teda určuje „rozpätie“ zapojeného projektu. Všetky štandardy a inštitúcie riadiace vzory správania sa modelu sú vopred dané konštruktmi vedeckého pozorovateľa.

V takomto zjednodušenom modeli sociálneho sveta sú možné čisto racionálne činy ako aj racionálne voľby z racionálnych dôvodov, keďže všetky ťažkosti obmedzujúce reálneho aktéra v každodennom živote boli eliminované. Pojem vedeckej racionality v prísnom, tu už definovanom zmysle, teda neodkazuje na konanie v rámci každodennej skúsenosti každodenného života v sociálnom svete; ale je výrazom *zvláštno*ho typu konštruktov *určitých špecifických*

modelov sociálneho sveta, ktoré sú vytvorené sociálnym vedcom pre určité špecifické metodologické účely.

Predtým ako budeme diskutovať o zvláštnych funkciách „racionálnych“ modelov sociálneho sveta musíme ešte naznačiť princípy riadiace konštrukciu vedeckých modelov ľudského konania vo všeobecnosti.

(5) Postuláty pre vedecké modelové konštrukty sociálneho sveta

Už sme povedali, že hlavným problémom sociálnych vied je, ako vyvinúť metódu, aby sme mohli objektívnym spôsobom pristupovať k subjektívnemu zmyslu ľudského konania a pritom zabezpečiť, že myslené objekty sociálnych vied musia zostať konzistentné s myslenými objektmi každodenného vedenia vytvorených ľuďmi v každodennom živote, aby sa zorientovali v sociálnej realite. Už predtým opísané modelové konštrukty spĺňajú tieto požiadavky, ak sú formované v zhode s nasledujúcimi postulátmi:

(1) Postulát logickej konzistentnosti

Systém typických konštruktov navrhovaných vedcom musí byť ustanovený s najvyšším stupňom jasnosti a zreteľnosti implikovaného pojmového rámca a musí byť plne porovnateľný s princípmi formálnej logiky. Splnenie tohto postulátu zabezpečuje objektívnu platnosť myslených objektov konštruovaných sociálnym vedcom a ich prísne logický charakter je jedným z najdôležitejších črt, prostredníctvom ktorých sa vedecké myslené objekty odlišujú od myslených objektov konštruovaných každodenným mysliteľom v každodennom živote, ktoré musia nahradiť.

(2) Postulát subjektívnej interpretácie

Vedec, aby vysvetlil ľudské konanie, musí opýtať, aký model ľudskej mysle môže byť konštruovaný a aké typické obrazy jej musia byť priradené na to, aby vysvetlil pozorované fakty ako výsledok aktivity tejto mysle v zrozumiteľnom vzťahu. Splnenie tohto postulátu zabezpečuje možnosť od-

kazovať všetky druhy ľudského konania alebo ich výsledkov k subjektívnemu zmyslu tohto konania alebo k výsledku, ktorý toto konanie malo pre aktéra.

(3) *Postulát adekvátnosti*

Každý termín vo vedeckom modeli ľudského konania musí byť konštruovaný takým spôsobom, aby bol ľudský čin, uskutočnený v rámci životného sveta individuálnym aktérom spôsobom, ako je naznačený typickým konštruktom, pochopiteľný samotnému aktérovi ako aj jeho blízkym v termínoch každodennej interpretácie každodenného života. Splnenie tohto postulátu zabezpečuje konzistenciu konštruktov sociálneho vedca s konštruktmí každodennej skúsenosti sociálnej reality.

V. KONŠTRUKTY VEDECKÉHO MODELU VZOROV RACIONÁLNEHO KONANIA

Aby všetky modelové konštrukty boli vedecké, musia spĺňať požiadavky týchto troch postulátov. Ale nekorešponduje akýkoľvek konštrukt s postulátom logickej konzistencie a nie je ale akákoľvek vedecká aktivita sama o sebe racionálnou?

Istotne je tomu tak, ale musíme sa vyhnúť nebezpečnému nedorozumeniu. Musíme rozlíšiť medzi racionálnou konštrukciou modelov ľudských konaní na jednej strane a konštruovaním modelov racionálnych ľudských konaní na strane druhej. Veda môže konštruovať racionálne modely iracionálneho správania, ako nám to ukazuje pohľad do ľubovoľnej učebnice psychiatrie. Na strane druhej každodenné myslenie často konštruuje iracionálne modely vysoko racionálneho správania, napr. pri vysvetľovaní ekonomických, politických, vojenských a dokonca vedeckých rozhodnutí, keď sa odkazuje na pocity alebo ideológie, o ktorých sa predpokladá, že ovládajú správanie účastníkov. Racionalita konštrukcie tohto modelu je jedna vec, a v tomto sú všetky vhodne konštruované mo-

dely vied – nielen sociálnych – racionálne; konštruovanie modelov racionálneho správania je ale úplne iná vec. Bolo by závažnou chybou veriť, že účelom modelov, konštruovaných v sociálnych vedách, alebo kritériom ich vedeckého charakteru je interpretovať iracionálne vzory správania tak, ako keby boli racionálne.

Teraz sa budeme zaoberať predovšetkým užitočnosťou vedeckých a – teda racionálnych – modelov racionálnych vzorov správania. Dá sa ľahko pochopiť, že vedecký konštrukt dokonalého, racionálneho typu priebehu konania, jeho korešpondujúceho osobného typu a tiež racionálnych vzorov interakcie je v zásade možný. Je tomu tak, keďže vedec, konštruujúci model fiktívneho vedomia, môže vybrať ako relevantné pre jeho problém len tie prvky, ktoré robia racionálne konania alebo reakcie jeho homonkula možnými. Postulát racionality, ktorému by musel takýto konštrukt vyhovovať možno formulovať nasledovne:

Typy racionálneho priebehu konania ako aj osobné typy konania musia byť konštruované takým spôsobom, že by aktér v životnom svete vykonal typizované konanie, ak by mal úplne jasné a zreteľné vedenie o všetkých prvkoch a len o tých prvkoch, ktoré sociálny vedec považuje za relevantné pre jeho konanie a ak by mal aj konštantnú tendenciu používať najvhodnejšie prostriedky o ktorých predpokladá, že sú mu k dispozícii na dosiahnutie cieľov definovaných samotným konštruktom.

Výhody použitia týchto modelov racionálneho správania v sociálnych vedách môžeme charakterizovať nasledovne:

(1) Možnosť konštruovať vzory sociálnej interakcie za predpokladu, že všetci účastníci v tejto interakcii konajú racionálne v rámci nejakej množiny podmienok, prostriedkov, cieľov, motívov, definovaných sociálnym vedcom, o ktorých sa predpokladá, že sú buď spoločné všetkým účastníkom, alebo, že sú medzi nimi rozdelené špecifickým spôsobom. Týmto usporiadaním môže byť izolované skúmané štandardizované správanie ako napr. tzv.

sociálne role, inštitucionálne správanie, atď.

(2) Zatiaľ čo správanie jednotlivca v sociálnom svete nie je predpovedateľné, s výnimkou prázdneho očakávania, o racionálnom správaní konštruovaného osobného typu sa predpokladá, že je predpovedateľné samo o sebe, totiž v hraniciach prvkov typizovaných v konštrukte. Model racionálneho konania môže byť preto použitý ako prostriedok na zistenie odchyľujúceho sa správanie v reálnom sociálnom svete a na jeho odkazovanie na „údaje prekračujúce problém“, totiž na netypizované prvky.

(3) Vhodnou variáciou niektorých prvkov môžu byť konštruované viaceré modely či dokonca množiny modelov racionálnych konaní na riešenie toho istého vedeckého problému a potom vzájomne porovnané.

Tento posledný bod si však vyžaduje určitý komentár. Nepovedali sme už predtým, že každý konštrukt nesie so sebou „index“ odkazujúci na skúmaný problém a ktorý musí byť revidovaný, ak nastane posun v skúmanom probléme? Nie je tu určité protirečenie medzi týmto náhľadom a možnosťou konštruovať viaceré konkurujúce si modely na riešenie jedného a toho istého problému?

Toto protirečenie zmizne, ak uvážime, že ľubovoľný problém je len východiskom implikácií, ktoré sa môžu urobiť explicitnými, alebo – aby sme použili Husserlov^a termín – že každý problém nesie so sebou svoj vnútorný horizont nespochybných, ale spochybniteľných prvkov.

Aby sme urobili vnútorný horizont problému explicitným, môžeme meniť podmienky v rámci ktorých sa predpokladá, že fiktívni aktéri majú konať, prvky sveta o ktorých majú mať vedenie, ich predpokladané prepojené motívy, stupeň dôvernosti alebo anonymity v ktorom sa predpokladá, že sú navzájom prepojené, atď. Môžem na-

^a O pojme horizont pozri Helmuth Kuhn. „The Phenomenological Concept of Horizon“ v *Philosophical Essays in Memory of Edmund Husserl*, editované Mervinom Faberom (Cambridge: Harvard University Press, 1940), s. 106–124; a Ludwig Landgrebe v Husserl, *Erfahrung und Urteil*, § 8–10.

príklad, ako to robí ekonóm, ktorý sa zaujíma o teóriu oligopolu,^a konštruovať modely jednej firmy, alebo priemyselného odvetvia, alebo ekonomického systému ako celku. Ak sa obmedzím na teóriu jednej firmy (povedzme, že ak analyzujem účinky kartelovej dohody na výrobu skúmaného tovaru), môžem konštruovať tak model výrobcu konajúceho za podmienok neregulovanej konkurencie, ako aj model výrobcu konajúceho za tých istých cenových podmienok, pričom je vystavený kartelovým reštrikciám, pri vedomí toho, že podobným podmienkam sú vystavení aj ostatní dodávatelia „toho istého“ tovaru. Môžem potom porovnávať produkciu firmy v týchto dvoch modeloch.

Všetky tieto modely sú modelmi racionálneho konania, ale nie konania uskutočneného živými ľudskými bytosťami v situáciách, ktoré sú nimi definované. Predpokladá sa o nich, že sú uskutočniteľné osobnými typmi, konštruovanými ekonómom v rámci umelého prostredia, do ktorého umiestnil svoje homonkuli.

VI. ZÁVEREČNÉ POZNÁMKY

Vzťah medzi sociálnym vedcom a bábkou, ktorú vytvoril, odráža do určitej miery odveký problém teológie a metafyziky, totiž vzťah medzi Bohom a jeho stvoreniami. Bábka existuje a koná len z milosti vedca; nemôže konať inak ako vzhľadom na účel, ktorý múdrosť vedca určila, že má vykonať. Jednak sa však predpokladá, že bábka koná ako keby nebola určovaná, ale mohla sa určovať sama. Vopred bola ustanovená harmónia medzi determinovaným vedomím bábky a vopred určeným okolím, v rámci ktorého má konať slobodne, aby robila racionálne voľby a rozhodnu-

^a Ďakujem môjmu priateľovi profesorovi Fritz Machlupovi za súhlas použiť nasledujúce príklady z jeho knihy *The Economics of Seller's Competition Model Analysis of Seller's Conduct*. Baltimore, 1952, od s. 4.

tia. Táto harmónia je možná len preto, že tak bábka ako aj jej redukované okolie sú výtvormi vedca. Tým, že vedec dodržiava princípy, ktorého ho usmerňujú a vedú, môže v tomto univerze, pri hľadaní takto vytvorenej úplnej harmónie, ktorú sám ustanovil, skutočne uspieť. (preložil Igor Hanzel)

Tvorba pojmov a teórií v sociálnych vedách^a

Názov tejto štúdie zámerne odkazuje na názov konferencie, ktorá sa uskutočnila v decembri 1952 na výročnom stretnutí Americkej filozofickej asociácie.^b Ernest Nagel a Carl G. Hempel sa na nej podnetne vyjadrili k diskutovanému problému, a to dôkladným a zrozumiteľným spôsobom, ktorý je pre nich typický. Ich témou bol spor, ktorý už viac ako pol storočia rozdeľuje nielen logikov a metodológov, ale aj sociálnych vedcov do dvoch myšlienkových prúdov. Podľa jedného z nich platí, že metódy prírodných vied, ktoré viedli k tak veľkolepým výsledkom, sú jedinými vedeckými metódami a že len tieto sa musia aplikovať v ich úplnosti na ľudské fenomény (*human affairs*). Keďže ale k tomu podľa tohto prúdu nedošlo, sociálne vedy nevybudovali explanačné teoretické systémy porovnateľné so systémami v prírodných vedách, čím je možné diskutovať empirickú prácu teórií len v niektorých ohraničených oblastiach, ako napr. v ekonómii.

Druhý myšlienkový prúd sa riadi pocitom, že existuje základný rozdiel v štruktúre sociálneho sveta a prírodného sveta. Tento pocit viedol k druhému extrému, totiž k záveru, že metódy sociálnych vied sú *toto coelo* odlišné od metód prírodných vied. Na podporu tohto stanoviska sa uvádzali rôzne argumenty. Tvrđilo sa, že sociálne vedy, charakterizované individualizujúcou konceptualizáciou, sú

^a Text bol prezentovaný na 33. polročnom stretnutí *Konferencie o metódach vo filozofii a vo vede (Conference on Methods in Philosophy and the Sciences)* v New Yorku, 3. mája 1953.

^b Publikované príspevky sú v zborníku *Science, Language and Human Rights* (American Philosophical Association, Eastern Division, Vol. I). Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1952, s. 43–86 (ďalej uvádzané ako *SLH*).